Janata Shikshan Prasarak Mandal's

LOKNETE MARUTRAO GHULE PATIL MAHAVIDYALAYA

Dahigaon-Ne,Tal-Shevgaon, Dist -Ahmednagar.Pin414502(MH)

Ph.No.02429-272036

Email- lmgpcollege@rediffmail.com

Website-www.lmgpm.in

Self Study Report (1st Cycle)

Criteria-III

Research, Innovation and Extension

Key Indicator: 3.3
Research Publication and Award

Submitted to

NATIONAL ASSESSMENT AND ACCREDITATION COUNCIL

BENGALURU

Janata Shikshan Prasarak Mandal's

LOKNETE MARUTRAO GHULE PATIL MAHAVIDYALAYA

Dahigaon-Ne, Tal-Shevgaon, Dist-Ahmednagar. Pin-414502 (MH)

Ph.No.02429-272036

Email- lmgpcollege@rediffmail.com

Website- www.lmgpm.in

Estd.2012

Late Marutraoji Ghule Patil

ID.No:PU/AN/ACS/124/2012 College Code No:1407 PUN Code:CAAA019580 AISHE Code:C-55461

Ref.No.: LMGPM/2023-24/

Date:17/08/2023

Declaration

This is to Declare that this document is prepared by the Internal Quality Assurance Cell (IQAC). All the supportive documents, Links, Reports, Presentations, Photographs, Numerical Data True copies, etc. submitted/Presented in this document are verified by IQAC. The declaration is for the purpose of NAAC accreditation of HEI for 1st Cycle academic year 2017-2018 to 2021-2022.

Co-Ordinator
IQAC
L.M.G.P.M., Dahigaon-Ne,
Tal. Shevgaon, Dist. Ahmednagar

Loknete Marutrao Ghule Patil Mahavidyalaya
ID.NO. PU/AN/ACS/124/2012
Dahigaon-ne, Tal-Shevgaon

I/C Principal
Loknete Marutrao Ghule Patil Mahavidyalaya
Dahigaon-ne,Tal-Shevgaon,Dist-Ahmednagar

3.3.1 Number of research papers published per teacher in the Journals notified on UGC CARE list during the last five years

Academic Year 2018-19

Sr. No.	Title of paper	Name of the author/s	Name of journal	ISSN number	Page No.
1	Aurangabad Jilhyatil Paithan Javalil Jayakwadi Bahuudeshiy Prakalpachya Jalashayamule Punarvashit Zalelya Pravarasangam V-Toka Ya Don Gavatil Paryatan Sthal Vikas Sandhicha Bhaugolik Abhyas	Mr.Ravindra Gaikwad	International E- Research Journal	2319-8648	04-09
2	Indian Agriculture Productivity And Price Challenge Before Indian Farmers	Mr.Akshay Kale	International E-Research Journal	2348-7148	10-17
3	Indian Agriculture Prices: Challenge Before Indian Economy	Mr.Akshay Kale	International E- Research Journal	2348-7143	18-27
4	Gramin Sahitya :Swarup Prerna Ani Vaishishtye	Dr.Nilesh Kharat	International E- Research Journal	2348-7143	28-34
5	Farmers Suicide : Challenges Before Indian Financial Sector	Mr.Akshay Kale	International E- Research Journal	2348-7143	35-43
6	Sanshodhan : Sankalpana va Swarup	Dr.Nilesh Kharat	Research Journey International Multidisiplinary E- Research Journal	2348-7143	44-50

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Half Yearly | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Issue XII Vol I , April, 2019 | Indexed (SJIF) | Impact Factor :7.139

Current Global Reviewer

UGC Approved International Research
Refereed Multidiciplanary Journal

Editor In Chief
Mr. Arun B. Godam

ISSUE XII, Volume I (Half Yearly)
Published on April. 2019

Editorial Office Address :
Khadgaon Road, Kapil Nagar, Latur, Dist. Latur 413512 (M.S.) India

Contact- 8149668999
Email-
hitechresearch11@gmail.com

SHAURYA PUBLICATION
Latur

Publisher
Shaury
Publication
Kapil Nagar, Latur
Contact- 8149668999

Rs. 400/-

EXECUTIVE EDITORS

Dr. ChittaRanjan Panda
P.G. Deptt. Of Odia
Shailabala Women's Autonomous College , Cuttack – (Orissa)

B.J. Hirve
Dept. of botany
VasantMahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed. (M.S.)

Dr. U.T. Gaikwad
Dept. of Geography,
Smt. S. D. M. College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. PravinDiddeshwarShete
Dept. of Zoology, Maharashtra
UdaygiriMahavidyalaya, Udgir,
Dist. Latur

MaimanatJahanAra
Head, Dept of Political Science,
Sir Sayyed College,
Aurangabad, Dist. Aurangabad

DrU.V.Panchal
H.O.D, Dept of Commerce,
Deogiri College,
Aurangabad, Dist. Aurangabad

Dr M.U. Yusuf
Dept of Commerce,
Sir Sayyed College,
Auranbadad, Dist. Aurangabad

Pro. S.B. Karande
Dept. of Economics,
ShriBhausahebVartak College,
Borivali (W), Dist. Mumbai.

Dr. Hanumant Mane
R.Guide& Head,
Dept. of Marathi,
Shivchatrapati College,
Kalam, Dist. Osmanabad(M.S.)

Dr. SachinKadam
Dept. of Hindi
Nagarpalika Art D.J. Malpani Comm.
& B.N. Sarda Sci. College,
Sangmner, Dist. Ahmadnagar (M.S.)

www.rjournals.co.in

© Shaurya Publication, Latur | www.rjorunals.co.in | Email-hitechresearch11@gmail.com

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Half Yearly | Peer Rreviewed | ISSN : 2319 - 8648

Issue XII Vol I , April. 2019 | Indexed (SJIF) | Impact Factor :7.139

Index

Sr. No.	Article Title	Author	Page No.
1	Regular Exercise: A Need of Time	Dr.Nirajkumar N. Uplanchwar	1
2	Synthesis And Antimicrobial Activity Of 3-Aryl Substituted 5-Bromo -7-Ethoxy -1, 2, 4-Triazolo-[3, 4-*B*] Benzothiazoles By Oxidative Cyclisation	Dr. Sanjay Pralhadrao Jadhav	4
3	खरगोन जिलेमें लाल मिर्चव्यवसाय में कार्यशील पूँजी काविश्लेषणात्मक अध्ययन	विष्णुप्रसादबैसवार डॉ दिनेषअग्रवाल	10
4	स्त्री सबलीकरण काळाची गरज	डॉ.एस.पी. गायकवाड	14
5	पेशवेकालीन न्यायमुर्ती राम शास्त्री प्रभुने	डॉ. एन. जी. भद्रे	18
6	आयसीटी साधनसामुग्री आर्टस् ,कॉमर्स आणिसायन्स कॉलेज-कराड आणि पाटण तालुका: एक अभ्यास	प्रा. अनिल शिवाजीपाटील	21
7	स्वातंत्र्याचा जाहिरनामा : केसमुत्तिसुत्त	डॉ. बालाजी मा. गव्हाळे	33
8	मनोरंजन	डॉ. सतीश नारायण लोमटे	37
9	साहित्यरत्न अण्णाभाऊसाठे यांचेकादंबरीलेखन	प्रा.डॉ.नारायण शिवशेट्टे	40
10	आधुनिक स्त्री की दास्तान-''चाक''	डॉ. सुभाष इंगळे	44
	औरंगाबाद जिल्ह्यातील पैठण जवळील जायकवाडी बहुउद्देशिय प्रकल्पाच्या जलाशयामुळे पुनर्वसितझालेल्या प्रवरासंगम व टोका या दोन गावातील पर्यटन स्थळ विकास संधीचा भौगोलिक अभ्यास.	प्रा.रविंद्र माणिकराव गायकवाड प्रा.डॉ.व्ही.एस. अनिगुंटे	46

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Half Yearly | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Issue XII Vol I, April 2019 | Indexed (SJIF) | Impact Factor : 7.139

औरंगाबाद जिल्ह्यातील पैठण जवळील जायकवाडी बहुउद्देशिय प्रकल्पाच्या जलाशयामुळे पुनर्वसितझालेल्या प्रवरासंगम व टोका या दोन गावातील पर्यटन स्थळ विकास संधीचा भौगोलिक अभ्यास.

प्रा.रविंद्र माणिकराव गायकवाड
जनता शिक्षण प्रसारक मंडळाचे
लो.मा.घु. पाटील महाविद्यालय
दहिगांव ने. ता.शेवगावं जी.अहमदनगर.

प्रा.डॉ.व्ही.एस. अनिगुंटे
ज्ञान प्रसारक मंडळ
एस.एम.ज्ञानदेव मोहेकर महाविद्यालय
कळंब ता. कळंब जी. उस्मानाबाद.

सारांश:– पर्यटन हा अत्याधुनिक व झपाट्याने विकसित होणारा मानवाचा आर्थिक व्यवसाय आहे. पर्यटन या व्यवसायाचा या शतकाच्या उत्तरार्धात इतर कोणत्याही व्यवसायापेक्षा अधिक वेगाने विकास होत आहे. पर्यटन भूगोल भूगोलशास्त्रामध्ये पर्यटनाचा सखोल विचार करणारी शाखा आहे. पर्यटकांच्या संख्येत आणि पर्यटनापासुन मिळणाऱ्या उत्पन्नात सातत्याने तसेच झपाट्याने वाढ होत आहे. म्हणुन ग्रामीण भागातील व शहरी भागातील संभाव्य अशा पर्यटन स्थळांचा विकास करण्यासाठी शासन प्रयत्न करतांना दिसते. प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष लोकांचा सहभाग पर्यटन विकासात आपली भूमिका बजावतो.

थंड हवेची ठिकाणे, धार्मिक व तिर्थक्षेत्र ठिकाणे, ऐतिहासिक ठिकाणे इ. विकसित तर आहेतच. परंतु आता नव्याने कृषी पर्यटन, ग्रामीण पर्यटन, सांस्कृतिक व नैसर्गिक ठिकाणे पर्यटनासाठी कसे विकसित होतील किंवा अशा ठिकाणी नवीन पर्यटनास कशा संधी आहेत याचा पर्यटन विकास महामंडळ व शासन योग्य विचार करून पर्यटनास चालना देत आहे. त्यामुळे नवनवीन पर्यटनस्थळे त्यांची वाढ व विकास होतांना दिसते. किंवा काही नवीन पर्यटन स्थळास संधी मिळतात.

या पर्यटन स्थळांमुळे महत्वाचा परिणाम म्हणुन परिसराचा विकास होतो. परिसरात रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होतात. एकुणच काय तर सर्वांगीण प्रादेशिक विकासास चालना मिळते.

प्रस्तुत संशोधनात अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रवरासंगम व टोका या दोन पुनर्वसित व जुन्या गावात अशाच संधी आहेत. याचा भौगोलिक अभ्यास या संधोधनात करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

बीजसंज्ञा:– पर्यटनस्थळे, संगम, जलाशय, पर्यटनसंधी, संभाव्यसंधी.

प्रस्तावना:– १९७६ मध्ये ब्रिटनमधील पर्यटन संस्थेने पर्यटनाची व्याख्या करतांना म्हटले आहे की "पर्यटन म्हणजे लोकांनी त्यांच्या राहत्या स्थानापासुन काही आंतरावरील स्थानी अल्पकालीन केलेले स्थलांतर होय." हे स्थलांतर संशोधन, व्यवसाय, मनोरंजन व ऐपआराम अशासाठी केलेले असते. स्थानिक, प्रादेशिक, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पर्यटन व्यवसायाचे महत्व दिवसेंदिवस वाढतच असलेले दिसते. जगातील काही देश पर्यटन व्यवसायावर अवलंबून आहेत. आपल्या देशातील काही राज्ये त्यांची अर्थव्यवस्था पर्यटन व्यवसायाशी निगडीत आहे. असे असले तरी पर्यटन व्यवसायाचे आजचे एकंदरीत स्वरूप सातत्याने परिर्वतनशिल असल्याचे दिसुन येते.

आज मानवी जीवन हे अत्यंत धावपळीचे आणि ताणतणावाचे झाले आहे. त्यामुळे स्त्रि–पुरूषांचा कल विरंगुळ्यासाठी, दैनंदिन जीवनातील थोडा बदल यासाठी धार्मिकता आणि पर्यटणाकडे झुकलेला दिसतो. परंतु ते (स्त्रि–पुरूष) अगदीच राष्ट्रीय किंवा आंतरराष्ट्रीय पर्यटनस्थळाकडे धाव घेत नाहीत. तर ते स्थानिक पर्यटन केंद्राकडे देखील वळतात. ते आपल्या आवडीच्या धार्मिक स्थळी, नैसर्गिकता असलेली स्थाने इ. ठिकाणी आनंद व्यक्त करण्यासाठी जात असतात.

अहमदनगर जिल्ह्यातील शिर्डी, शनीशिंगणापूर नेवासे, देवगड या ठिकाणी पर्यटक मोठ्या संख्येने येत जात असतात. अनेक पर्यटकांचा प्रवास हा प्रवरासंगम, टोका या गावावरूनच असतो. म्हणुन ही दोनही गांवे पर्यटनाची संभाव्य ठिकाणे म्हणुन निर्माण होण्यास संधी आहेत. कारण येथे जायकवाडी प्रकल्पाचा

जलाशय, प्रवरा आणि गोदावरी नदी या दोन नद्यांचा संगम,घटेश्वर व रामेश्वर ही प्रसिध्द ऐतिहासीक मंदिरे आहेत. ही देवस्थाने औरंगाबाद, अहमदनगर राज्यमार्ग यामुळे ही दोन स्थळे पर्यटनासाठी अनुकूल प्रकारची आहेत. म्हणुन ही दोन पुनर्वसित गावे प्रस्तुत संधोधनासाठी निवडलेली आहेत.

उद्देश:—

१) प्रवरासंगम हे गांव संभाव्य पर्यटन स्थळ होऊ शकते का? ह्याविषयी माहिती घेणे.

२) टोका हे गांव संभाव्य पर्यटनस्थळ होउ शकते का? ह्याविषयी माहिती घेणे.

३) प्रवरासंगम आणि टोका ही दोन पर्यटन स्थळे म्हणुन विकसित होणाऱ्या मार्गातील समस्या शोधुन त्यावर उपाय सुचविले.

प्रमेय:— जायकवाडी बहुउद्देशिय प्रकल्पाच्या जलाशयामुळे पुनर्वसितझालेल्या अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रवरासंगम व टोका ही गांवे अहमदनगर जिल्ह्यातील संभाव्य पर्यटन स्थळे म्हणुन विकसित होऊशकतात.

संशोधन पध्दती:—

१) प्रस्तुत शोध निबंधासाठी प्रत्यक्ष निरिक्षण या पध्दतीचा वापर करण्यात आला आहे.

२) शोध निबंधासाठी दोनही गावातील मिळवेलेली माहिती प्राथमिक स्वरूपाची म्हणजे मुलाखती व निरिक्षण यावर आधारीत आहे.

३) द्वितियक स्वरूपाची माहिती संदर्भग्रंथ, संशोधनपर लेख आणि विषयाशी संबंधीत प्रकाशीत साहित्य यातुन घेतली आहे.

४) प्राथमिक व द्वितियक स्वरूपाच्या माहितीचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

अभ्यासक्षेत्र स्थान व निवड:— प्रस्तुत शोध निबंधासाठी औरंगाबाद जिल्ह्यातील पैठण जवळ गोदावरी नदीवर जायकवाडी बहुउद्देशिय धरण प्रकल्प विकसित झालेला आहे. या धरण प्रकाल्पाच्या जलाशयामुळे औरंगाबाद व अहमदनगर जिल्ह्यातील काही गांवेविस्थापीतझालेली आहेत.परंतु महाराष्ट्र शासनाने ही गांवे पुनर्वसित केलेली आहेत.

अहमदनगर जिल्ह्यातील नेवासे तालुक्यातील प्रवरासंगम व टोका ही दोन पुनर्वसित गांवे अभ्यासासाठी निवडली आहेत. अहमदनगर जिल्ह्यातील पुनर्वसित गावांचा भूगोल शास्त्रात फारसा अभ्यास झालेला नाही. म्हणुन प्रस्तुत विषय अभ्यासासाठी निवडलेला आहे. ही दोनही गावे अहमदनगर औरंगाबाद या राज्यमार्गावर वसलेली आहेत. जायकवाडी प्रकल्पाच्या जलाशयामुळे बागायती क्षेत्राचे प्रमाण येथे चांगले आहे. प्रवरा गोदावरी या नद्यांचा संगम प्रदेश, घटेश्वर, सिध्देश्वर मंदिर तिर्थस्थाने व जलाशयाचा निसर्गरम्य परिसर म्हणुन अभ्यास क्षेत्र म्हणुन या स्थळाची निवड केली आहे.

विषय विवेचन:—सिध्देश्वर मंदिर— सामान्यत: पर्यटक पर्यटनासाठी धार्मिक स्थळे, निसर्गरम्य ठिकाणे, समुद्रकिनारे, धबधबे, धरणे इ. ठिकाणांची निवड करतात. या स्थळांना वारंवार भेटी देतात. अशाच प्रकारे सिध्देश्वर मंदिर हे प्रवरानदी व गोदावरी नदी या दोन नद्यांच्या संगमावर वसलेले तिर्थक्षेत्र आहे. मराठवाडा आणि प.महाराष्ट्रा या सिमेवर हे ठिकाण असल्यामुळे मराठवाड्यातुनही अनेक भाविक येथे भेटी देत असतात. आणि अहमदनगर जिल्ह्यातील प्रसिध्द धार्मिक स्थळे शिर्डी, शनिशिंगणापूर, नेवासे, देवगड या ठिकाणी आलेले पर्यटक येथे आवर्जुन भेटी देतात. मराठवाड्याकडे जाणारे पर्यटकही येथे आवर्जुन हजेरी लावतात. वास्तविक टोका हे पुनर्वसित गांव आहे. परंतु नवीन पुनर्वसित गांव व जुने मंदिर असलेले गांव दोनही स्थळे निसर्गरम्य व धार्मिक ठिकाणे म्हणुन प्रसिध्द आहेत. जायकवाडी प्रकल्पाच्या फुगवट्याच्या जलाशयामुळे येथे एकुणच नैसर्गिकतेत वाढझाली आहे. आणि शासनाने मोठ्या नवीन पुलाची उभारणी केल्यामुळे रस्त्याचा कायमचा प्रश्न सुटलेला आहे. १९७१ मध्ये एक मोठा यज्ञ (महामेळा) येथे झालेला होता. त्यावेळेस गोदावरी व प्रवरा या दोन नद्यांच्या पवित्र संगमावर असंख्य भाविकांनी स्नानाचा व भोजनाचा त्यावेळेस अस्वाद घेतला होता. सात दिवसांचा तो मोठा कार्यक्रम पूर्ण झाला होता.

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Half Yearly | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Issue XII Vol 1, April 2019 | Indexed (SJIF) | Impact Factor : 7.139

या ठिकाणाविषयी अशी अख्याइका आहे की, प्रभु रामचंद्रांनी सोनेरी हरिण त्याला याच ठिकाणी मारले आहे. त्यांचे काम सिध्द झाले म्हणुन प्रभुरामचंद्रांनी येथे श्री सिध्देश्वर मंदिर स्थापन केलेले आहे. प्रभुरामचंद्रांच्या पावन स्पर्शाने ही भूमी पावन झालेली आहे. ह्या तिर्थक्षेत्राला ऐतिहासिक महत्वदेखील आहे. कारण काही काळ पेशव्यांचे वास्तव्य टोका या गावांत होते. त्यांचे मोठ–मोठेवाडे या गावांत होते. याच ठिकाणी गोदावरीच्या काठावर मोठ–मोठे घाट पेशव्यांनी बांधले आहेत.

श्री सिध्देश्वर मंदिर हे पुर्णपणे दगडांनी बांधलेले आहे. दगडांचे कोरीव काम अत्यंत विलोभनिय आहे. त्यावेळेसच्या वास्तुशास्त्रांची कल्पना करण्यास लावणारे हे मंदिर आहे. या मंदिरात १३० किलोची पंचधातुची घंटा आहे. गावाच्या पुनर्वसनामुळे मंदिर जुन्यागावी नदीकाठी आहे. प.महाराष्ट्रात व मराठवाड्यात कोणत्याही गावाच्या यात्रा असतील तर येथील घाटावरून पवित्र जल श्रध्देनेघेऊन जातात. दर सोमवारी मंदिरात धार्मिक कार्यक्रम असतो. येथे गुरूपोर्णिमा व महाशिवरात्रीचा फार मोठा उत्सव साजरा केला जातो. देशाच्या कानाकोपन्यातुन भक्त मंडळी येथे येतात. एकंदरीतच टोका या पुनर्वसित गावाचा एक धार्मिक पर्यटनस्थळ म्हणुन विकास होतांना दिसतो आहे.

घटेश्वर मंदिर:–सिध्देश्वर मंदिराप्रमाणेच घटेश्वर मंदिर देखील अंत्यंत विलोभनिय आहे. मंदिराचे संपूर्ण बांधकाम दगडातच केलेले आहे. अंत्यंत देखणे मंदिर हे प्रवरासंगम या जुन्या गावी गोदावरी व प्रवरानदी च्या संगमावर आहे. सिध्देश्वर मंदिराप्रमाणेच सर्व भाविक व पर्यटक येथे भेट देतात एकंदरितच प्रवरासंगम हे पुनर्वसित गांव असले तरी या देवस्थानामुळे ते धार्मिक पर्यटनस्थळ म्हणुन पुढे येत आहे.

गोदावरी नदी आणि प्रवरा नदी यांचा संगम:–दोन नद्यांच्या संगमस्थानावर पवित्रता असते व ती पवित्रता मानली जाते. गोदावरी व प्रवरा या दोन नद्या प्रवरासंगम या गावाजवळ एकत्र येतात. या ठिकाणी अत्यंत निसर्गरम्य वातावरण आहे. जायकवाडी च्या फुगवट्याच्या जलाशयामुळे मोठा जलाशय तयार झालेला आहे. पुर्वीचे घाट असल्यामुळे अनेक भाविक या घाटावर पवित्र स्नानांचा आनंद घेतात. नव्हे स्नानासाठी येथे येतात. जलाशयामुळे नैसर्गिकतेत भरच पडलेली दिसते. आपले कार्य आटोपुन भाविक, पर्यटक पुढिल पर्यटन स्थळ कडे मार्गस्थ होतात.

अशाप्रकारे प्रवरासंगम आणि टोका या दोन गावातील निसर्गरम्य परिसर, दोन नद्यांचा संगम प्रदेश, पवित्र मंदिरे एकुणच या पुनर्वसित गावांच्या परिसरातील स्थळांचा पर्यटन स्थळ म्हणुन विकास आराखडा तयार केल्यास या स्थळांना संभाव्य पर्यटन स्थळे म्हणुन चांगल्या संधी आहेत. आणि या परिसराचा विकास होण्यास मदतच होइल. परिसरात रोजगार उपलब्ध होउन आर्थिक विकासात हातभार लागेल. आणि पर्यटन उद्योग विकसित होउन प्रवरासंगम, आणि टोका या गावांच्या सांस्कृतिक आर्थिक विकसाला चालना मिळेल.

उपाय योजना:–

१) प्रवरासंगम व टोका येथील श्री घटेश्वर आणि श्री सिध्देश्वर येथे जाण्यासाठी शासनाने मोठा पुल तयार केला आहे. परंतु प्रत्यक्ष मंदिराचा परिसर सुशोभित करणे गरजेचे आहे.

२) श्री घटेश्वर मंदिर प्रवरासंगम येथे मंदिरापर्यंत जाण्यास रस्ता खराब आहे तो दुरूस्त झाल्यास या पर्यटन स्थळाच्या सौंदर्यात भरच पडेल.

३) प्रवरासंगम व टोका ही संभाव्य पर्यटनस्थळे असल्यामुळे येथे निवास व भोजन व्यवस्था नाही. ती उपलब्ध व्हावी.

४) प्रवरासंगम व टोका दोनही गावाजवळील असलेल्या जलाशयात जलतरण पर्यटन व नौकानयन यांची व्यवस्था व्हावी.

५) प्रवरासंगम व टोका या दोनही पुनर्वसीत गावांच्या संभाव्य पर्यटनासाठी येथे, नैसर्गिक पर्यावरण चांगले आहे. पर्यटकांची संख्या वाढण्यासाठी येथे नियोजनपुर्वक पर्यटकांची संख्या वाढण्यासाठी येथे नियोजनपुर्वक स्थानिक उत्पादन विक्री, नारळ, फुले, प्रसाद, बालकांची खेळणी यासाठी शॉपींगसेंटर परिसरातच एखादा बगीचा लहाण

Half Yearly | Peer Reviewed | ISSN : 2319 - 8648
Issue XII Vol I, April 2019 | Indexed (SJIF) | Impact Factor : 7.139

मुलांसाठी व खेळण्यासाठी त्यांना योग्य त्या सुविधा इ. चे नियोजन झाल्यास ही दोनही गावे चांगल्या प्रकारे संभाव्य पर्यटनस्थळे म्हणुन प्रगत होतील.

निष्कर्ष:–

१) अनेक पर्यटक शिर्डी, शनिशिंगणापूर, नेवासे, देवगड या स्थळांना भेटी देतात. ते पर्यटक टोका आणि प्रवरासंगम या दोन पुनर्वसित गांवाना व नदीकाठी पवित्र मंदिरांनाही भेटी देउ शकतात.

२) श्री सिध्देश्वर मंदिर येथे व घटेश्वर मंदिर येथे दररोजच भाविक येतात. भाविक पर्यटक महाशिवरात्री आणि गुरू पौर्णिमेस मोठ्या संख्येने येतात. कारण या दिवशी या दोन गावात मोठा उत्सव साजरा केला जातो. काही सुविधा या ठिकाणी निर्माण केल्यास येथे पर्यटकांच्या संख्येन वाढ होईल.

३) प्रवरासंगम या गावी गोदावरी नदी आणि प्रवरानदी यांचा पवित्र संगम असल्यामुळे या पवित्र संगमावर स्नानासाठी व धार्मिक विधीसाठी अनेक भाविक पर्यटक येतात. धार्मिक पर्यटकांबरोबरच येथील नैसर्गिक, शांत पर्यावरणामुळे निसर्गप्रेमी पर्यटकांच्या संख्येत वाढ होईल.

४) पैठण जवळील जायकवाडी धरण प्रकल्पामुळे टोका आणि प्रवरासंगम येथे पाण्याच्या फुगवट्यामुळे (Backwater) मोठा जलाशय या दोन गांवाजवळ तयार झाला आहे. त्यामुळे येथे प्रयत्न केल्यास साहसी व जलतरन पर्यटन या नवीन व्यवसायास चालना मिळुन संभाव्य पर्यटन स्थळाचा संभाव्य व्यवसायामुळे कुशल कामगारांना आर्थिक कमाइस संधी मिळेल.

५) टोका आणि प्रवरासंगम या दोनही पुनर्वसित गावाजवळ तयार झालेल्या जलाशयात मोठ्या प्रमाणात माच्छिमार व्यवसाय सुरू झाला आहे. परंतु ते व्यवसायीक शासनाने बांधलेल्या गोदावरी नदीच्या पुलावर रस्त्याच्या कडेला मासे विक्रीसाठी बसतात. शासनाने विशेष योजना आखुन योग्य त्या ठिकाणी मासे विक्रीची व्यवस्था येथे केल्यास फार मोठ्या प्रमाणावर या व्यवसायामुळे परिसरातील जनतेस रोजगार मिळू शकतो.

६) प्रवरासंगम व टोका या दोनही पुनर्वसित गावामध्ये येणाऱ्या पर्यटकांना येथे निवास व भोजनाची चांगली केंद्रे नाहीत. येथे जर तशी व्यवस्था झाली तर निश्चितच दुरवरून पर्यटक येथे आकर्षित होउन येथील जनतेस बाराही महिने रोजगार उपलब्ध होउन येथील ग्रामीण विकास होण्यास हातभार लागेल.

संदर्भ:–

१) पाटील संभाजी वा (२०१४) जामनेर तालुक्यातील पर्यटन स्थळांच्या विकास संधीचा अभ्यास प्लाटीनम अंक ४ फेब्रु २०१४.

२) अहमदनगर जिल्हा आर्थिक सामाजिक समालोचन.

३) शिंदे एस.बी. (२००६) पर्यटन भूगोल फडके प्रकाशन कोल्हापूर.

४) शिंदे पंकज युवराज, शेलार सुरेश कौतिक (२०१४) सोयगांव तालुक्यातील अजिंठा लेणी पर्यटन स्थळाचा भौगोलिक अभ्यास प्लाटीनम अंक ४ फेब्रु २०१४.

५) घारपुरे विठ्ठल (२००१) पर्यटन भूगोल पिंपळापुरे अँड कं.पब्लिशर्स नागपूर.

६) Landge Anil (2019) Tourism is an Economic Tool for Development A Geographical study of Akole Tahsil in Ahmednagar District (M.S.) Ajanta UGC Listed journal Vol- 8 January March – 2019. Internatial conference at Shirpur.

Navmaharashtra Shikshan Mandal, Shevgaon's
Late Abasaheb Kakade Arts & Science
College, Bodhegaon, Tal. Shevgaon,
Dist. Ahmednagar [M.S.] INDIA

Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL
February - 2019 SPECIAL ISSUE- 141
Page - 15 to 20

Guest Editor :
Dr. M. K. Fasale
Principal
Late Abasaheb Kakade Arts &
Science College, Bodhegaon, Tal. Shevgaon,
Dist. Ahmednagar [M.S.] INDIA

Executive Editor :
Prof. R. B. Mane
Prof. K. M. Pote

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

This Journal is Indexed In :
- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

Swatidhan Publications

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 144 – Agricultural Productivity
UGC Approved Journal

ISSN : 2348-7143
February-2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Study of Concept and Scope of Agri Tourism	Dr. Sanjay B. Shinde	07
2	Current Trend of Agricultural Productivity in India	Dr. S. J. Deshmukh, Prof. D.N. Khedekar	10
3	Indian Ariculture Productivity and Price Challege Before Indian Farmers	Dr. Sambhaji Kale & Akshay Kale	15
4	Climate Change and its Impact on Agriculture Sector in Maharashtra	Prof. K. S. Kamble	21
5	A Study of Agricultural Productivity in the Context of Indian Economy	Dr. Parag Kadam	25
6	Outputs from modern Indian Agriculture	Dr. S. J. Deshmukh & Dr. N. H. Bhise	31
7	Problems in Agriculture Marketing in India	Dr. Ajaykumar Palwe	36
8	Low Productivity in Indian Agriculture	Dr. Vinod Mane	39
9	२१ व्या शतकातील भारतीय कृषी क्षेत्रापुढील आव्हाने व संधी	प्रा. ए. एच घोंगडे	43
10	परंपरागत व आधुनिक शेतीची उत्पादकता	प्रा. एम. के. सानप	49
11	भारतीय शेतीची उत्पादकता आणि जागतिकीकरण	डॉ. सुरेखा भिंगारदिवे	51
12	हरितगृह शेती पद्धतीचा शेती उत्पादकतेवर झालेला परिणाम	RESEARCHJOURNEY डॉ. हनुमंत शिंदे, डॉ. प्रवीण विखे	55
13	भारतीय शेतीची अल्प उत्पादकता	प्रा. दिनेश घुगे	59
14	जागतिकीकरण	प्रा. अरुण राख	62
15	शेतीच्या अल्प उत्पादकातेची कारणे व उपाय	डॉ. विश्वनाथ कोक्कर	64
16	कापूस उत्पादक शेतकऱ्यांच्या समस्या	प्रा. आर. इ. दगडखैर	69
17	महाराष्ट्रातील कृषी विपणन व्यवस्था	राकेश गाडे	73
18	भारतीय शेतीची उत्पादकता	डॉ. सुभाष देशमुख व श्रीमती भारती दारकुंडे	77
19	भारतातील शेती उत्पादकता सद्यस्थिती : समस्या व उपाययोजना	डॉ. हनुमंत शिंदे	83

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the paper on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers ar responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republis these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 141 – Agricultural Productivity
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

Indian Ariculture Productivity and Price Challege Before Indian Farmers

Dr. Sambhaji Bhaurao Kale
Head Dept of Economics,
Jijamata College Bhende B-K

Akshay S Kale
Ph.D Reserch Student ,
Shivaji University Kolhapur.

Introduction :-

India is an Agrian country with around 70 percent of its people directly or indirectly depend on agriculture related sector . Marketing of his produce and ariculture prices is the most important activity in farmers life and future . Main problems of agriculture sector is a financial future decision , agriculture prices, unplanned crop pattern , labour availability and other agriculture related issue . Many developed countries have made protection for the agriculture sector but Indian agriculture faced various problems in agriculture finance , prices so farmers economical condition is very critical and low income . The recent trends in Indian agriculture showing that critical situation of agriculture sector in the country. In recent period several unfavorable things such as suicides of farmers in many advanced states of the country. Has made great attention policy makers, researchers and media. Many studies conducted by individuals and institutions clearly stated that the frusta rated conditions of farmers which driven to take the extreme step of suicide by farmers. To increase the income of the farmers, the poor of the country have to pay more. This practice will create the problem to allocate inefficiency in the country . Subsidizing farmers through higher product prices is an inefficient method because it penalizes the consumer with higher prices. Also it means large farmers will benefit the most. They have received more than they need but small farmers are still struggling. Farmers use fertilizers in the huge quantity to increase their production but it creates problems for those peoples who do not get benefits from this increment in the production.

Measures To Improve Agricultural Price Policy:

Thus the agricultural price policy which was introduced In India, the price policy was first introduced in 1947 after independence made a compromise with the situation and followed a variable policy of progressive decontrol in 1947 and Again in 1950 Foodgrains Procurement Committee was appointed which introduced the system of rationing and control in the supply of foodgrains in the country then a partial control in 1955. Then in 1959, the government introduced the state trading in foodgrains particularly in rice and wheat. The main objective of the price policy in India was to protect the interests of consumers. In this policy no attention was paid to provide incentive price to farmers. It was only in 1964, a clear-cut policy was introduced for providing incentive price to farmers in 1964, the government introduced food zones for imposing restriction on the movement of foodgrains from one zone to another in order to enforce stability in agricultural prices.

In 1965, the Agricultural Price Commission was set up which announced the minimum support prices and procurement prices in the successive years in order to guarantee minimum

prices to the producers and for building up buffer stocks to maintain the public distribution system.

NAFED is also an important agency which appoints state agencies for undertaking Price Support Scheme (PSS) operations. The losses, if any, incurred by central agencies on undertaking PSS operations are reimbursed up to 15 per cent by the Central Government. Apart from this, government also provides working capital to the central agencies for undertaking PSS operations.

In 1966, the government appointed another foodgrains Policy Committee which recommended the following matter in connection with the prices of agricultural commodities:

1. To create a favourable price condition for increasing agriculture production, the government should announce the minimum support prices well in advance of the sowing season in Country
2. Procurement price should be higher than support price so that it can offer proper incentive to the producer and reasonable price to consumer.
3. To create a favourable climate for long-term investment, minimum support prices should be fairly stable.
4. Making adequate marketing arrangement for making purchases at minimum support prices.
5. Basic Facilities Needed For Agriculture Marketing through Agricultural
6. Price Policy System :
7. He should have proper facilities for storing his goods.
8. He should have holding capacity , in the sense , that he should be able to wait for times when he could get better prices for produce and dispose of his stocks immediately after the harvest when the prices are very low
9. He should have adequate and cheaf transport facilities which would enable hin to take his surplus produce to the mandi rather than dispose it of in the village itself to the village money-lender-cum-merchant at low prices.
10. He should have clear information regarding the market condition as well as the ruling prices ; otherwise , he may be cheated . there should be organised and regulated markets where the farmers will be not cheated by the dalal,and arhatiyas.
11. The number of intermediaries should be as small as possibale so that the middlemen profits are reduced . this increase the returns to the farmers.

Agriculture prices and consumer price is a common feature. But fluctuations in the prices of agricultural commodities have serious consequences on the economy of the country. As the sudden steep fall in the price of a particular crop, result in huge loss to the farmers producing that crop as their income declines .This will force the farmers-not to cultivate the crop next year leading to a serious shortage in the supply of that food item and that may force the government to import that food crop from foreign countries.These will provide a minimum support price to the producers and arrange the supply of these agricultural produce to the consumers at fair prices. Thus while fixing the minimum support prices and procurement prices care must be taken to fix those prices at such level which will induce the farmers to produce more. Thus, the agricultural price policy can be designed as an "instrument of growth".

Effects of Agricultural Price Policy on agriculture Production:

To Reduces Risk and Uncertainty in agriculture production and farmers income insure the producer through guaranteed minimum support price

To motive the desired outputs of different crops according to growth agriculture targets.
To induce an increase in aggregate agricultural output through large input use and adoption of high yielding seed, fertilizer and water responsive technology.
To induce farmers to part with a large proportion of foodgrains production as a marketed surplus.
To protect the consumer against the excessive rise in prices, especially to protect the low income consumers in periods when supplies lag behind demand and market prices rise continuously".

.Evaluation of Agricultural Price Policy:

The agricultural price policy in India has succeeded in establishing certainty and confidence in respect of the prices of agricultural commodities through the fixation of minimum support prices by Agricultural Prices Commission (later on renamed as Commission for Agricultural Costs and Prices).

But due to the variations in the degree of enforcement of procurement in different years, some degree of uncertainty and instability in prices were experienced by the Indian farmers.Again raising the minimum support prices and procurement prices offered incentive to the producers to increase their production but these benefits were mostly restricted to large farmers. Moreover, the public distribution system in India is also subjected to various limitations such as its restricted operation in wheat and rice only, insufficient coverage of rural areas, inadequate coverage of the people lying below the poverty line and its too much expensiveness due to lack of targeting.

Moreover, the fixing of uniform purchase price for the country on the basis of cost of production of huge cost states by the Commission for Agricultural Costs and Prices has benefitted the developed states having low average cost of production such as Punjab, Haryana etc. Thus, the policy had a bias in favour of the rich states at the cost of consumers in general.
Features of Agricultural Price Policy in IndiaRESEARCHJOURNEY

(i) Setting up Institutions:

The Government of India has set up some institutions for the implementation of agricultural price policy in the country. Accordingly, the Agricultural Price Commission was set up in 1965 which announced the minimum support prices and procurement prices for the agricultural products.

In 1985, the name of this institution was changed into Agricultural Cost and Prices Commission. Moreover, the foodgrains Policy Committee was appointed by the Government in 1966 which also recommended various measures of price support.

(ii) Minimum Support Price:

The government fixes the minimum support prices of agricultural products like wheat, rice, maize, cotton, sugarcane, pulses etc., regularly for safeguarding the interest of farmers. The FCI also make their purchases of food grains at the procurement prices so as to maintain a rational price of foodgrains in the interest of farmers.

Accordingly, minimum support price of foodgrains fixed by the government increased from Rs 388.26 per quintal in 2003-04 to Rs 429.22 in 2007-08 and then to Rs 829.94 (at average) in 2012-13.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 141 – Agricultural Productivity
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

(iii) Protecting the Consumers:

In order to safeguard the interest of the consumers, the agricultural price policy has made provision for buffer stock of foodgrains for its distribution among the consumers through public distribution system.

(iv) Fixation of Maximum Prices:

In order to have a control over the prices of essential commodities the government usually determines the maximum price of agricultural products so as to protect the general people from exorbitant rise in prices.

Effects of Agricultural Price Policy in Indian Agriculture Production :

(i) Incentive to Increase Production in Agriculture :

Agricultural price policy has been providing necessary incentive to the farmers for raising their agricultural output through modernisation of the sector. The minimum support price should be determined effectively by the government which will safeguard the interest of the farmers. Accordingly, minimum support price of foodgrains fixed by the government increased from Rs 388.26 per quintal in 2003-04 to Rs 429.27 in 2007-08 and then to Rs 829.94 (at average) in 2012-13

(ii) Increase in the Level of Income of Farmers:

The agricultural price policy has provided necessary benefit to the farmers by providing necessary encouragement and incentives to raise their production and also by supporting its prices. All these have resulted in an increase in the level of income of farmers as well as their living standards.

(iii) Change in New Cropping Pattern:

The agricultural price policy has resulted in a considerable change in new cropping pattern of Indian agriculture. The production of wheat and rice has increased considerably through the adoption of modern techniques by getting necessary support from the Governments. But the production of pulses and oilseeds could not achieve any considerable change in the absence of such price support.

(iv) Benefit to Consumers:

The policy has also resulted in considerable benefit to the consumers by supplying the essential agricultural commodities at reasonable price regularly.

(v) Benefit to Industries:

The agricultural price policy has also benefitted the agro industries of the country, like sugar, cotton textile, vegetable oil etc. By stabilising the prices of agricultural commodities, the policy has made provision for adequate quantity of raw materials for the agro industries of the country at reasonable prices.

(vi) Price Stability:

The agricultural price policy has stabilised the prices of agricultural products to a large extent. It has become successful to contain the undue fluctuation of prices of agricultural products. This has created a favourable impact on both the consumers and producers of the country.

Suggestions for Rationalisation of Agricultural Price Policy:

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 141 – Agricultural Productivity
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

Following are some of important suggestions which can be advanced for the rationalisation of agricultural price policy of the country:

(i) Establishment of Some More Agencies:

Apart from Food Corporation of India, some more agencies should be set up for ensuring rational prices of other agricultural products and also for procuring other agricultural products. In the meantime the government has already set up Cotton Corporation and Jute Corporation, which needs to be further strengthened.

Moreover, the government should set up a separate agency for providing necessary minimum price support to perishable commodities like potato and other vegetables, fruit, etc., considering its growing potential market both for internal consumption and exports. The operational efficiency of existing agencies like FCI should be improved.

(ii) Extension of the Price Policy:

The agricultural price policy should be extended to cover more commodities over and above the 15 commodities covered at present. The commodities like pulses, potato, onion and other important vegetables and fruits may also be covered.

(iii) Rationalisation of Price Fixation:

The prices of agricultural commodities should be fixed in the most rational manner so that it could cover the entire costs of production. While fixing the prices, the increasing cost of agricultural input should be taken into consideration.

(iv) Protection of Consumers:

The agricultural prices should be so determined that it can also protect the interest of the general consumers.

(v) Modernisation:

The agricultural price policy should be framed in such a manner so that it can induce the farmers to go for modernisation of their agricultural practices.

(vi) Improvement in Agricultural Marketing:

In order to ensure the success of the agricultural price policy, the improvement of the agricultural marketing system is very important. The farmers should be set free from the clutches of middlemen and all intermediaries.

(vii) Improvement of PDS:

The public distribution system should be improved so as to ensure a success in the operation of agricultural price policy. The operation of fair price shops should be streamlined and be made more efficient and transparent.

Motives (advantages) behind the announcement of Minimum Support Price (MSP):

To secure the interests of the farmers as also the need of self reliance, government has been announcing the minimum support price for 24 major crops. The main objectives f the MSP are:

1. To prevent fall in the price in the situation of over production.
2. To protect the interests of the farmers by ensuring them a minimum price for their crops in the situation of a price fall in the market.
3. To meet the domestic consumption requirement
4. To provide price stability in the agricultural product
5. To ensure reasonable relationship between prices of agricultural commodities and manufactured goods
6. To remove price difference between two regions or the whole country.

7. To increase the production and exports of agricultural produce.
8. To provide raw material to the different industries at reasonable prices in the whole country.

Conclusion:

The basic motive behind the Agriculture policy of Government of India is to save the interests of both farmers and consumers. The prices of the food grains should be decided very wisely so that neither farmers nor consumers get suffer.In order to implement the system, the Government introduced Food Zones, where eight zones were created for wheat and some for rice in South India. This scheme too did not give good results and consequently each state was declared a zone. The government took upon itself the responsibility of moving food-grains from the surplus to the deficit states but for no significant gains.It was in the context of acute food scarcity during the sixties and the failure of various schemes for food management that the GoI appointed the Food-grains Prices Committee in 1964 under LK Jha to look under the entire question of food management in India, and Jha Committee'smajor contribution was the creation of Food Corporation of India(FCI) and the Agricultural Prices Commission(APC) in 1965.

References:-

1. Indian Economy-Datta , Sundarm- S. Chand N.Dehli,2008
2. Suicide of Farmers in Maharashtra-Report by Sirjit Mishra ,IGIDR,
3. Mumbai, Jan 2006.
4. Agrarian Crisis and Farmer Suicide,Edited by R.S. Deshpande , Saroj Arora , SAGE Publication ,2010.

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February-2019 Special Issue – 103

Agriculture : Problems and Prospects in Maharashtra

Guest Editor:
Dr. Bhaskar Shelake
Principal,
Agasti Arts, Commerce & Dadasaheb Rupawate Science College,
Akole, Tal. Akole, Dist. Ahmednagar

Executive Editor of the issue:
Prof. Vishwanath Kotkar (HoD. Economics)
Dr. Sunil Mohate (Assistant Professor, Economics)
Agasti Arts, Commerce & Dadasaheb Rupawate Science College,
Akole, Tal. Akole, Dist. Ahmednagar

Guest Editor:
Dr. Dhanraj Dhnagar (Yeola)

RESEARCH JOURNEY

This Journal is indexed in :
- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

Swatidhan Publicat

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2019 Special Issue – 103

Agriculture : Problems and Prospects in Maharashtra

Guest Editor:
Dr. Bhaskar Shelke
Principal,
Agasti Arts, Commerce & Dadasaheb Rupawate Science College,
Akole, Tal. Akole, Dist. Ahmednagar

Executive Editor of the issue:
Prof. Vishwanath Kotkar (HoD. Economics)
Dr. Sunil Mohate (Assistant Professor, Economics)
Agasti Arts, Commerce & Dadasaheb Rupawate Science College,
Akole, Tal. Akole, Dist. Ahmednagar

Guest Editor:
Dr. Dhanraj Dhnagar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 800/-

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Issue 103- Agriculture : Problems and Prospects in Maharashtra
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

Editorial Board

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -
- **Mr.Tufail Ahmed Shaikh**- King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, **Saudi Arabia.**
- **Dr. Anil Dongre** - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon
- **Dr. Shailendra Lende** - R.T.M. Nagpur University, Nagpur **[M.S.] India**
- **Dr. Dilip Pawar** - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik.
- **Dr. R. R. Kazi** - North Maharashtra University, Jalgaon.
- **Prof. Vinay Madgaonkar** - Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India**
- **Prof. Sushant Naik** - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, **Goa, India**
- **Dr. G. Haresh** - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur **[M.S.] India**
- **Dr. Munaf Shaikh** - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon
- **Dr. Samjay Kamble** -BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari
- **Prof. Vijay Shirsath** - Nanasaheb Y. N. Chavhan College, Chalisgaon **[M.S.]**
- **Dr. P. K. Shewale** - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul **[M.S.]**
- **Dr. Ganesh Patil** - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik **[M.S.]**
- **Dr. Hitesh Brijwasi** - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon **[M.S.]**
- **Dr. Sandip Mali** - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar **[M.S.]**
- **Prof. Dipak Patil** - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda **[M.S.]**

Advisory Board -
- **Dr. Marianna kosic** - Scientific-Cultural Institute, Mandala, **Trieste, Italy.**
- **Dr. M.S. Pagare** - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- **Dr. R. P. Singh** -HoD, English & European Languages, University of Lucknow **[U.P.] India**
- **Dr. S. M. Tadkodkar** - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India.**
- **Dr. Pruthwiraj Taur** - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- **Dr. N. V. Jayaraman** - Director at SNS group of Technical Institutions,**Coimbatore**
- **Dr. Bajarang Korde** - Savitribai Phule Pune University **Pune, [M.S.] India**
- **Dr. Leena Pandhare** - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- **Dr. B. V. Game** - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -
- **Dr. J. S. More** – BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopargaon
- **Dr. S. B. Bhambar,** BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- **Dr. Uttam V. Nile** - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahada
- **Dr. K.T. Khairnar**– BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- **Dr. Vandana Chaudhari** KCE's College of Education, Jalgaon
- **Dr. Sayyed Zakir Ali ,** HOD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon
- **Dr. Sanjay Dhondare** – Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule
- **Dr. Amol Kategaonkar** – M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar.

Published by –
© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com **Website :** www.researchjourney.net **Mobile :** 9665398258

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Issue 103- Agriculture : Problems and Prospects in Maharashtra
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Indian Ariculture Prices : Challege Before Indian Economy	Dr. Sambhaji Kale & Akshay Kale	05
2	Problem of Production Oil Seed Crop in India - A Case Study Soybean Crop	Dr. Archana Antre	11
3	Agricultural Development in Maharashtra Problems and Prospects	Bagwan Juber Ejaj	14
4	Agriculture System: Conventional Verses Sustainable	Dr. Bejamee G. Lobo	22
5	Agrarian Distress in Indian Agriculture : Issues and Remedies	Dr. Bhausaheb Deshmukh	26
6	Problems of Agricultural in Maharashtra	Dr. Pankaj Nikam	33
7	Agriculture Market in India	Dr. V. H. Patil	37
8	Crop Insurance Scheme in Maharashtra - A review	Dr. V. S. Joshi	40
9	Economic Growth and Agriculture Sector	Dr. Prakash Rodiya	43
10	Effect of FDI on Agriculture in India	Dr. Sayyad Mahejabin Dildar	49
11	Challenges of Agricultural Sector in Maharashtra	Dr. V. R. Desai	53
12	Farmer's Suicides in the Vidarbha Region of Maharashtra	Dr. Manohar Kanawade	58
13	Agricultural Growth in India : Opportunities and Challenges	Dr. Balasaheb Lamdade	66
14	A Role of Agriculture Sector in Indian Economy	Dr. Parag Kadam	72
15	Indian Agricultural Sector	Dr. Suhas Avhad & Dr. Balasaheb Wakchure	77
16	Problems and Consequences of Farmers in Maharashtra	Dnyanesh Mahatekar & Rupali Jadhav	80
17	Beekeeping for Sustainable Development of Agricultural Sector of India	Mr. Devdatta Shete	83
18	Agriculture in Maharashtra: Strength and opportunities	Mr. Mangesh Shirsath	88
19	Crop Insurance Scheme in India	Niwrutti Nanwate	92
20	An Evaluation of the Performance of Agri Export Zones in Maharashtra	Prof. Kiran Gholap	97
21	Agricultural Marketing: Problems and Prospects	Prof. Nilofar Shaikh	103
22	Analysis of Dr. B. R. Ambedkar's Model of State Socialism	Mr. Rajshekhar Nillolu	108
23	Agricultural Finance in India	Prof. Pravin More	111
24	Agriculture Problems and Prospects in Maharashtrawith Special Reference to farm Loan Waiver	Siddhi Jagdale	114
25	A Study on Development of Co-operative Movement in Five Year Plans	Dr. Suvarna Kurkute	121
26	India Tourism Industry in world, Asia and Pacific Region	Mr. S. R. Gangawane	126
27	Analysis of Financial Inclusion Through RRBs and Commercial Banks	Prin. Dr. Mrs. P. S. Gaikwad	133

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Issue 103- Agriculture : Problems and Prospects in Maharashtra
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2

Indian Ariculture Prices : Challege Before Indian Economy

Dr. Sambhaji Bhaurao Kale
Head, Dept of Economics,
Jijamata College Bhende B-K

Akshay S. Kale
Ph. D. Reserch Student,
Shivaji University Kolhapur

Introduction :-

India is an Agrian country with around 60 - 70 percent of its people directly or indirectly depend on agriculture related sector . Marketing of his produce is the most important activity of a farmer. Main problems of agriculture sector is a financial future decision , agriculture prices, unplanned crop pattern , labour availability and other agriculture related issue . Many developed countries have made protection for the agriculture sector but Indian agriculture faced various problems in agriculture finance , prices so farmers economical condition is very critical and low income . The recent trends in Indian agriculture showing that critical situation of agriculture sector in the country. In recent period several unfavorable things such as suicides of farmers in many advanced states of the country. Has made great attention policy makers, researchers and media. Many studies conducted by individuals and institutions clearly stated that the frusta rated conditions of farmers which driven to take the extreme step of suicide by farmers. To increase the income of the farmers, the poor of the country have to pay more. This practice will create the problem to allocate inefficiency in the country .Subsidizing farmers through higher product prices is an inefficient method because it penalizes the consumer with higher prices. Also it means large farmers will benefit the most. They have received more than they need but small farmers are still struggling.

Farmers use fertilizers in the huge quantity to increase their production but it creates problems for those peoples who do not get benefits from this increment in the production.

Measures To Improve Agricultural Price Policy:

Thus the agricultural price policy which was introduced In India, the price policy was first introduced in 1947 after independence made a compromise with the situation and followed a variable policy of progressive decontrol in 1947 and Again in 1950 Foodgrains Procurement Committee was appointed which introduced the system of rationing and control in the supply of foodgrains in the country then a partial control in 1955. Then in 1959, the government introduced the state trading in foodgrains particularly in rice and wheat. The main objective of the price policy in India was to protect the interests of consumers. In this policy no attention was paid to provide incentive price to farmers. It was only in 1964, a clear-cut policy was introduced for providing incentive price to farmers in 1964, the government introduced food zones for imposing restriction on the movement of foodgrains from one zone to another in order to enforce stability in agricultural prices.

In 1965, the Agricultural Price Commission was set up which announced the minimum support prices and procurement prices in the successive years in order to guarantee minimum

prices to the producers and for building up buffer stocks to maintain the public distribution system.

NAFED is also an important agency which appoints state agencies for undertaking Price Support Scheme (PSS) operations. The losses, if any, incurred by central agencies on undertaking PSS operations are reimbursed up to 15 per cent by the Central Government. Apart from this, government also provides working capital to the central agencies for undertaking PSS operations.

In 1966, the government appointed another foodgrains Policy Committee which recommended the following matter in connection with the prices of agricultural commodities:

i. To create a favourableprice condition for increasing agriculture production, the government should announce the minimum support prices well in advance of the sowing season in Country
ii. Procurement price should be higher than support price so that it can offer proper incentive to the producer and reasonable price to consumer.
iii. To create a favourable climate for long-term investment, minimum support prices should be fairly stable.
iv. Making adequate marketing arrangement for making purchases at minimum support prices.

Basic Facilities Needed For Agriculture Marketing through Agricultural Price Policy System :

i) He should have proper facilities for storing his goods.
ii)He should have holding capacity , in the sense , that he should be able to wait for times when he could get better prices for produce and dispose of his stocks immediately after the harvest when the prices are very low
iii) He should have adequate and cheaf transport facilities which would enable hin to take his surplus produce to the mandi rather than dispose it of in the village itself to the village money-lender-cum-merchant at low prices.
iv) He should have clear information regarding the market condition as well as the ruling prices ; otherwise , he may be cheated . there should be organised and regulated markets where the farmers will be not cheated by the dalal and arhatiyas.
v) The number of intermediaries should be as small as possibale so that the middlemen profits are reduced . this increase the returns to the farmers.

Agriculture prices and consumer price is a common feature. But fluctuations in the prices of agricultural commodities have serious consequences on the economy of the country. As the sudden steep fall in the price of a particular crop, result in huge loss to the farmers producing that crop as their income declines.This will force the farmers not to cultivate the crop next year leading to a serious shortage in the supply of that food item and that may force the government to import that food crop from foreign countries.These will provide a minimum support price to the producers and arrange the supply of these agricultural produce to the consumers at fair prices. Thus while fixing the minimum support prices and procurement prices care must be taken to fix those prices at such level which will induce the farmers to produce more. Thus, the agricultural price policy can be designed as an "instrument of growth".

Effects of Agricultural Price Policy on agriculture Production

i. To Reduces Risk and Uncertainty in agriculture production and farmers income insure the producer through guaranteed minimum support price
ii. To motive the desired outputs of different crops according to growthagriculture targets.
iii. To induce an increase in aggregate agricultural output through large input use and adoption of high yielding seed, fertilizer and water responsive technology.
iv. To induce farmers to part with a large proportion of foodgrains production as a marketed surplus.
v. To protect the consumer against the excessive rise in prices, especially to protect the low income consumers in periods when supplies lag behind demand and market prices rise continuously".

Evaluation of Agricultural Price Policy:

The agricultural price policy in India has succeeded in establishing certainty and confidence in respect of the prices of agricultural commodities through the fixation of minimum support prices by Agricultural Prices Commission (later on renamed as Commission for Agricultural Costs and Prices).

But due to the variations in the degree of enforcement of procurement in different years, some degree of uncertainty and instability in prices were experienced by the Indian farmers.Again raising the minimum support prices and procurement prices offered incentive to the producers to increase their production but these benefits were mostly restricted to large farmers. Moreover, the public distribution system in India is also subjected to various limitations such as its restricted operation in wheat and rice only, insufficient coverage of rural areas, inadequate coverage of the people lying below the poverty line and its too much expensiveness due to lack of targeting.

Moreover, the fixing of uniform purchase price for the country on the basis of cost of production of huge cost states by the Commission for Agricultural Costs and Prices has benefitted the developed states having low average cost of production such as Punjab, Haryana etc. Thus, the policy had a bias in favour of the rich states at the cost of consumers in general.

Features of Agricultural Price Policy in India:

(i) Setting up Institutions:

The Government of India has set up some institutions for the implementation of agricultural price policy in the country. Accordingly, the Agricultural Price Commission was set up in 1965 which announced the minimum support prices and procurement prices for the agricultural products.

In 1985, the name of this institution was changed into Agricultural Cost and Prices Commission. Moreover, the foodgrains Policy Committee was appointed by the Government in 1966 which also recommended various measures of price support.

(ii) Minimum Support Price:

The government fixes the minimum support prices of agricultural products like wheat, rice, maize, cotton, sugarcane, pulses etc., regularly for safeguarding the interest of farmers. The FCI also make their purchases of food grains at the procurement prices so as to maintain a rational price of foodgrains in the interest of farmers.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Issue 103- Agriculture : Problems and Prospects in Maharashtra
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

Accordingly, minimum support price of foodgrains fixed by the government increased from Rs 388.26 per quintal in 2003-04 to Rs 429.22 in 2007-08 and then to Rs 829.94 (at average) in 2012-13.

(iii) Protecting the Consumers:

In order to safeguard the interest of the consumers, the agricultural price policy has made provision for buffer stock of foodgrains for its distribution among the consumers through public distribution system.

(iv) Fixation of Maximum Prices:

In order to have a control over the prices of essential commodities the government usually determines the maximum price of agricultural products so as to protect the general people from exorbitant rise in prices.

Effects of Agricultural Price Policy:

(i) Incentive to Increase Production:

Agricultural price policy has been providing necessary incentive to the farmers for raising their agricultural output through modernisation of the sector. The minimum support price should be determined effectively by the government which will safeguard the interest of the farmers.

Accordingly, minimum support price of foodgrains fixed by the government increased from Rs 388.26 per quintal in 2003-04 to Rs 429.27 in 2007-08 and then to Rs 829.94 (at average) in 2012-13

(ii) Increase in the Level of Income of Farmers:

The agricultural price policy has provided necessary benefit to the farmers by providing necessary encouragement and incentives to raise their output and also by supporting its prices. All these have resulted in an increase in the level of income of farmers as well as their living standards.

(iii) Change in Cropping Pattern:

The agricultural price policy has resulted in a considerable change in cropping pattern of Indian agriculture. The production of wheat and rice has increased considerably through the adoption of modern techniques by getting necessary support from the Governments. But the production of pulses and oilseeds could not achieve any considerable change in the absence of such price support.

(iv) Benefit to Consumers:

The policy has also resulted in considerable benefit to the consumers by supplying the essential agricultural commodities at reasonable price regularly.

(v) Benefit to Industries:

The agricultural price policy has also benefitted the agro industries of the country, like sugar, cotton textile, vegetable oil etc. By stabilising the prices of agricultural commodities, the policy has made provision for adequate quantity of raw materials for the agro industries of the country at reasonable prices.

(vi) Price Stability:

The agricultural price policy has stabilised the prices of agricultural products to a large extent. It has become successful to contain the undue fluctuation of prices of agricultural products. This has created a favourable impact on both the consumers and producers of the country.

Suggestions for Rationalisation of Agricultural Price Policy:

Following are some of important suggestions which can be advanced for the rationalisation of agricultural price policy of the country:

(i) Establishment of Some More Agencies:

Apart from Food Corporation of India, some more agencies should be set up for ensuring rational prices of other agricultural products and also for procuring other agricultural products. In the meantime the government has already set up Cotton Corporation and Jute Corporation, which needs to be further strengthened.

Moreover, the government should set up a separate agency for providing necessary minimum price support to perishable commodities like potato and other vegetables, fruit, etc., considering its growing potential market both for internal consumption and exports. The operational efficiency of existing agencies like FCI should be improved.

(ii) Extension of the Price Policy:

The agricultural price policy should be extended to cover more commodities over and above the 15 commodities covered at present. The commodities like pulses, potato, onion and other important vegetables and fruits may also be covered.

(iii) Rationalisation of Price Fixation:

The prices of agricultural commodities should be fixed in the most rational manner so that it could cover the entire costs of production. While fixing the prices, the increasing cost of agricultural input should be taken into consideration.

(iv) Protection of Consumers:

The agricultural prices should be so determined that it can also protect the interest of the general consumers.

(v) Modernisation:

The agricultural price policy should be framed in such a manner so that it can induce the farmers to go for modernisation of their agricultural practices.

(vi) Improvement in Agricultural Marketing:

In order to ensure the success of the agricultural price policy, the improvement of the agricultural marketing system is very important. The farmers should be set free from the clutches of middlemen and all intermediaries.

(vii) Improvement of PDS:

The public distribution system should be improved so as to ensure a success in the operation of agricultural price policy. The operation of fair price shops should be streamlined and be made more efficient and transparent.

Motives (advantages) behind the announcement of Minimum Support Price (MSP):

To secure the interests of the farmers as also the need of self reliance, government has been announcing the minimum support price for 24 major crops. The main objectives f the MSP are:

1. To prevent fall in the price in the situation of over production.
2. To protect the interests of the farmers by ensuring them a minimum price for their crops in the situation of a price fall in the market.
3. To meet the domestic consumption requirement
4. To provide price stability in the agricultural product

5. To ensure reasonable relationship between prices of agricultural commodities and manufactured goods
6. To remove price difference between two regions or the whole country.
7. To increase the production and exports of agricultural produce. To provide raw material to the different industries at reasonable prices in the whole country.

Conclusion:

The basic motive behind the Agriculture policy of Government of India is to save the interests of both farmers and consumers. The prices of the food grains should be decided very wisely so that neither farmers nor consumers get suffer.In order to implement the system, the Government introduced Food Zones, where eight zones were created for wheat and some for rice in South India. This scheme too did not give good results and consequently each state was declared a zone. The government took upon itself the responsibility of moving food-grains from the surplus to the deficit states but for no significant gains.It was in the context of acute food scarcity during the sixties and the failure of various schemes for food management that the GoI appointed the Food-grains Prices Committee in 1964 under LK Jha to look under the entire question of food management in India, and JhaCommittee'smajor contribution was the creation of Food Corporation of India(FCI) and the Agricultural Prices Commission(APC) in 1965.

References:-

1. Indian Economy-Datta,Sundarm-S.Chand N.Dehli,2008
2. Suicide of Farmers in Maharashtra-Report by SirjitMishra,IGIDR, Mumbai,Jan 2006.
3. Agrarian Crisis and Farmer Suicide,Edited by R.S. Deshpande,SarojArora, SAGE Publication, 2010.

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2019 Special Issue – 139

ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन

अतिथी संपादक
डॉ. आर. जे. टेमकर
प्राचार्य,
दादा पाटील राजळे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
आदिनाथनगर, पाथर्डी, जि. अहमदनगर

कार्यकारी संपादक
डॉ. जालिंदर कानडे (मराठी विभागप्रमुख)
डॉ. चंद्रकांत काळे
डॉ. सुभाष देशमुख
दादा पाटील राजळे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
आदिनाथनगर, पाथर्डी, जि. अहमदनगर

मुख्य संपादक
डॉ. धनराज धनगर (येवला)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 800/-

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February-2019 Special Issue – 139

ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन

अतिथी संपादक
डॉ. आर. जे. टेमकर
प्राचार्य,
दादा पाटील राजळे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
आदिनाथनगर, पाथर्डी, जि. अहमदनगर

कार्यकारी संपादक
डॉ. जालिंदर कानडे (मराठी विभागप्रमुख)
डॉ. चंद्रकांत काळे
डॉ. सुभाष देशमुख
दादा पाटील राजळे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
आदिनाथनगर, पाथर्डी, जि. अहमदनगर

मुख्य संपादक
डॉ. धनराज धनगर (येवला)

RESEARCH JOURNEY

This Journal is indexed in :
- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal* | ISSN : 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 139 – ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन | February-2019
UGC Approved Journal

अनुक्रमणिका

अ.क्र	शीर्षक	लेखक/ लेखिका	पृ.क्र.
1	मराठी ग्रामीण कादंबरीतील सहकाराचे चित्रण	डॉ. सदाशिव सरकटे	5
2	१९८० नंतरच्या ग्रामीण कादंबरीतील राजकीय चित्रण	डॉ. सुभाष शेकडे	12
3	मराठी ग्रामीण साहित्यातील स्त्री चित्रण	डॉ. माहेश्वरी गावीत	16
4	मराठी ग्रामीण साहित्याची संकल्पना, स्वरूप व प्रेरणा	डॉ. मच्छिंद्र मालुंजकर	23
5	१९६० नंतरच्या मराठी ग्रामीण कवितेचा विकास	डॉ. अनिल गर्जे	32
6	गत दशकातल्या ग्रामीण कादंबरीतील राजकीय चित्रण	डॉ. कैलास दौंड	38
7	'प्रार्थनेची घंटा' मधील समाजदर्शन	प्रा. लक्ष्मण कोठावळे	45
8	साठोत्तरी ग्रामीण कादंबरी : प्रेरणा व स्वरूप	डॉ. जालिंदर कानडे	49
9	जागतिकीकरण आणि ग्रामीण कादंबरी	डॉ. रावसाहेब ननावरे	52
10	१९६० नंतरचे ललित लेख, ललित गद्य : काही निरीक्षणे	डॉ. सुभाष देशमुख	56
11	मराठी ग्रामीण कादंबरी व समाजपरिवर्तन	डॉ. द. के. गंधारे	58
12	मराठी ग्रामीण कादंबरीतील स्त्री संघर्ष	डॉ.चंद्रकांत काळे	62
13	ग्रामीण साहित्य आणि मुकुंदराव पाटील	डॉ.संजय दरवडे	66
14	'पाणी' धरणग्रास्तांचे जीवन चित्रण करणारी कादंबरी	डॉ. ए.बी.उगले	70
15	मराठी ग्रामीण कथांतील भाषिक वेगळेपण	डॉ. विठ्ठल जंबाले	75
16	मराठी ग्रामीण साहित्याचे स्वरूप व वेगळेपण	डॉ. निवृत्ती मिसाळ	81
17	मराठी ग्रामीण साहित्य व समाज जीवन	डॉ. अशोक डोळस	83
18	डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले यांची ग्रामीण कथा : एक शोध	डॉ. सुभाष पुलावळे	87
19	ग्रामीण कादंबरीचे बदलते स्वरूप	डॉ. देविदास शेटे	92
20	ग्रामीण कादंबरीतील बदलते स्त्री चित्रण	डॉ. अनिता आढाव	96
21	ग्रामीण साहित्यातील राजकीय चित्रण	डॉ. व्ही. बी. बनसोडे	101
22	साठोत्तरी ग्रामीण कादंबरीतील सामाजिकता	डॉ. जी. पी. बोडखे	104
23	१९६० नंतरच्या ग्रामीण कादंबऱ्यांचे रचनाविशेष	डॉ. प्रकाश सूर्यवंशी	107
24	ग्रामीण साहित्य : स्वरूप, प्रेरणा आणि वैशिष्ट्ये	डॉ. निलेश खरात	110
25	मराठी ग्रामीण साहित्य व समाज जीवन	डॉ. रंजना कदम	114
26	१९८० नंतरच्या ग्रामीण कवितेतील स्त्री भावनांचा आविष्कार	डॉ. वसंत सपकाळ	119
27	मुस्लिम साहित्यिकांच्या ग्रामीण मराठी कथा : एक चिकित्सक अभ्यास	डॉ. रमेश खिळदकर	122
28	१९९० नंतरचे मराठी साहित्यातील बदलते संदर्भ	प्रा. डी. बी. हारकर	125
29	मराठी ग्रामीण कादंबरी	डॉ. पोपट सिनारे	128
30	प्रयोगशील कादंबरीकार डॉ. अनिल सहस्त्रबुद्धे	श्री. संतराम साबळे	132
31	मराठी ग्रामीण साहित्यातील स्त्री चित्रण	डॉ. संभाजी शिंदे	135
32	इंद्रजित भालेराव यांची ग्रामीण कविता (पीकपाणी व दूर राहिला गाव)	डॉ. कार्तिकी नांगरे	140
33	मरती ग्रामीण कविता	राजेश नेटके	144
34	'धग' : एक विलक्षण वास्तव	प्रा.महेंद्र पाटील	147
35	ग्रामीण नाटक वाङ्मय	डॉ. राखी सलगर	152
36	मराठी ग्रामीण कथेची वाटचाल	प्रा. पी. टी. कांबळे	154
37	मराठी ग्रामीण साहित्य व समाज जीवन	हरेश शेळके	157

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 139 - ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

ग्रामीण साहित्य : स्वरूप, प्रेरणा आणि वैशिष्ट्ये

डॉ. निलेश खरात
लोकनेते मारूतराव घुले पाटील महाविद्यालय, दहिगाव–ने,
ता. शेवगाव, जि. अहमदनगर
मोबा. ९९६०८९२४५४

ग्रामीण साहित्य म्हटले की त्यामध्ये ग्रामीण समाज खेड्यात राहणारा व प्रामुख्याने शेती व्यवसायाशी संबंधित असलेला समाज अस्सल ग्रामीण समाज म्हणजे कृषिनिष्ठ समाज होय. मानवनिर्मित वातावरणाऐवजी निसर्गाचे सानिध्य या समाजाचा आटोपशीर आकार, तुरळक लोकवस्ती, भौगोलिक मर्यादीत भाग व एकजीनसीपणा इ. घटकांमुळे ग्रामीण समाज वेगळा समजला जातो. १९२० नंतर मराठीमध्ये कविता, कथा आणि कादंबरी या तीन वाङ्मय प्रकारांतून ग्रामीण जीवन प्रकट व्हायला लागले. या काळातील महत्वाच्या लेखकांची नोंद करू लागलो की, ग्रामीण लेखकांचा निर्देश करावाच लागतो. ग.ल.ठोकळ, र.वा.दिघे, वि.वा. हडप, श्री.म.माटे, व्यंकटेश माडगुळकर, शंकर पाटील, आनंद यादव, रा.रं.बोराडे, ना.धों.महानोर, इंद्रजित भालेराव अशी एक सलग परंपरा निर्देशित करता येते. अर्थातच त्या काळात हे लेखन आपल्या नाविन्यामुळे चटकन वाचकांच्या मनात भरले. ग्रामीण जीवनाचे चित्रण करणारे हे लेखन आपल्या वैशिष्ट्यांमुळे लोकांना आवडू लागले. ग्रामीण साहित्य निर्माण होवून शतक पूर्ण होत आहे. मराठी साहित्यात त्यामुळे लक्षणीय भर पडत आहे, त्यादृष्टीने ग्रामीण साहित्याचे स्वरूप, प्रेरणा आणि वैशिष्ट्ये यावर विचार होणे गरजेचे आहे.

ग्रामीण साहित्याचे स्वरूप :

साधारणपणे १९२० नंतर ग्रामीण साहित्याच्या निर्मितीला प्रारंभ झाला. वेगवेगळ्या प्रकारातून ग्रामीण जीवन चित्रणाला सुरूवात झाली. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर ग्रामीण भागातील अनेक तरूण मोठ्या प्रमाणात शिक्षण घेवू लागले, शिकू लागले. शिक्षण घेतल्यानंतर आपल्याला ग्रामीण भागात आलेले अनुभव, ग्रामीण जीवनातील व्यथा, शेती आणि शेतीशी निगडीत असणाऱ्या समस्या, रूढी, परंपरा, संस्कृती, सण, उत्सव इ. गोष्टी साहित्यातून शब्दांकित करू लागले. आपल्याला आलेले जीवनानुभव आपण आपल्याच भाषेत मांडले पाहिजेत असे त्यांना वाटू लागले. त्यातूनच ग्रामजीवनाचे चित्र रंगविणारे काही लेखक पुढे आलेले दिसतात. त्यामध्ये राजन गवस,- भास्कर चंदनशिव, वासुदेव मुलाटे, श्रीराम गुंदेकर, श्रीकांत देशमुख, सदानंद देशमुख, रवींद्र शोभणे, प्रमिमा इंगोले, तानाजी पाटील असे कितीतरी लेखक–कवी आज लिहित आहेत. विशेषत: १९६० नंतर ग्रामीण लेखकाला सामाजिक जाणिवेने लिहावे, असे वाटते. कथा, कादंबरी, नाटक, कविता इ. वाङ्मय प्रकारात बदलत्या जाणिवेचे स्वरूप प्रत्ययास येते. ग्रामीण साहित्य निर्मितीमागे ग्रामीण जाणीव असते. ग्रामीण जीवनाचे प्रश्न, ग्रामीण माणसाची सुख–दु:खे, आशा–आकांक्षा ह्यांचे प्रतिबिंब ग्रामीण साहित्यात उमटत असते.

ग्रामीण साहित्याच्या चळवळीने 'ग्रामीण साहित्य' विचाराला चालना मिळाली. रा.रं.बोराडे, डॉ. आनंद यादव, नागनाथ कोत्तापल्ले यांच्या पुढाकाराने ही चळवळ महाराष्ट्रात पुढे सुरू राहिली. हे सर्व लेखक ग्रामीण भागातील होते. शेतीशी त्यांची नाळ जोडलेली होती. खेड्यातील समाजाचे रूप, कुटुंबव्यवस्था तसेच ज्या समाज व्यवस्थेने शेतकऱ्याला, कष्टकऱ्याला अगतिक केले त्याच्या संघर्षाचे, ग्रामजीवनाचे संपूर्ण चित्रण ग्रामीण साहित्यामध्ये केले गेले आहे. ग्रामीण साहित्याच्या स्वरूपासंदर्भात डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले असे म्हणतात,

एकंदरीत ग्रामीणता साकार होण्यामध्ये कृषिनिष्ठ संस्कृती, निसर्गसन्मुखता, त्यातून निर्माण झालेले लोकमानस हे घटक महत्त्वाचे ठरतात. त्यातून जगण्याची एक 'रीत' तयार होत जाते. या रीतीचे चित्रण ज्या साहित्यात आढळते ते ग्रामीण साहित्य म्हणता येईल.

ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणा :

ग्रामीण साहित्याची प्रेरणा ही सम्यक परिवर्तनाची आहे. म. फुले यांचा परिवर्तनवादी विचार ग्रामीण भागातील शोषणाविरूद्ध आणि त्यांना सोसाव्या लागणाऱ्या विषमतेविरूद्ध आहे. फुल्यांच्या प्रेरणेतून सत्यशोधक चळवळ सुरू झाली. तसेच ग्रामीण साहित्याच्या चळवळीने महात्मा फुल्यांबरोबरच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, राजर्षी शाहू महाराज, वि.रा. शिंदे या विचारांबरोबरच म. गांधी, आगरकर, लोकहितवादी, लोकमान्य टिळक आणि सावरकर यांनी ग्रामीण भागातील शूद्रातिशूद्र, स्त्रिया, कामगार, आदिवासी यांच्या विकास–उद्धारार्थ कार्य केले व आपले विचार मांडले. त्या विचारांचा वारसा ग्रामीण साहित्य सांगते किंवा त्या विचारांना ग्रामीण साहित्य प्रेरणा मानते असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. याच काळात सत्यशोधकी जलशांनी ग्रामीण साहित्य चळवळीला प्रेरणा दिली.

ग्रामीण माणूस व ग्रामीण समाज यावरील अन्यायाविरूद्ध ग्रामीण लेखक आपल्या साहित्याच्या माध्यमातून प्रतिकार करतांना दिसतो आहे. ग्रामीण साहित्यामध्ये गावकुसाबाहेरील माणसांसह गावगाड्याची चित्रे उमटत राहतात. म्हणून ती अभिरूचीची प्रेरणा ठरू पाहते. आपण जर पाहिले तर साहित्याची प्रेरणाच मुळात पिंडधर्मी असते. मोहन पाटील म्हणतात, "अमूक एक विचार घेऊन साहित्य निर्मिती शक्य नसते. कारण कोणताही विचार दर कालखंडात नव्याने तपासावा लागतो." काळाच्या कसोटीवर टिकणाऱ्या साहित्यात विचार आणि भावना यांचा सुंदर मेळ साधलेला असतो. अशा वेळी प्रेरणा शोधही निष्प्रभ ठरतो. ज्या साहित्यामागे अनेकानेक प्रेरणांची आकाशगंगा पसरलेली असते तिचे साहित्य खुद एक प्रेरणा ठरते.

ग्रामीण साहित्याच्या संदर्भात 'गाव', 'निसर्ग', 'शेती' याच ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणा ठरतात. गावच्या मातीतील संस्कार, तिथले प्रामाणिक अनुभव आणि पिंडधर्माने माती आणि माणसं याविषयी वाटणारा जिव्हाळा, निसर्ग आणि माणूस यांच अतूट नाते, गावची रहाटी, तिथले समूहजीवन आणि त्या समूहजीवनातून वाहणारा एक अंतर्प्रवाह ग्रामीण साहित्यामध्ये प्रतिबिंबित झालेला आपणाला दिसतो. थोडक्यात खेड्यातच आपले खरे जीवन आहे. ही गांधीजींनी दिलेली हाक साहित्याच्या संदर्भात महत्त्वाची वाटते.

ग्रामीण साहित्याची वैशिष्ट्ये :

१. कृषिकेंद्रितता :

ग्रामीण साहित्याचे हे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य आहे. कृषिजीवन हेच ग्रामसंस्कृतीच्या केंद्रस्थानी आहे. त्यामुळे जी संस्कृती निर्माण झाली ती कृषिसंस्कृती असणार हे उघड आहे. किंबहुना कृषिजीवनाला केंद्रस्थानी ठेवूनच इथले उत्सव, सण, परंपरा, रूढी या गोष्टी निर्माण झालेल्या आहेत. भारतीय सण आणि उत्सवासंबंधी पुराणामधून कोणत्याही कथा आलेल्या असल्या तरी त्यांचे खरे नाते कृषिजीवनाशीच आहे. 'कृषिकेंद्रितता' हे ग्रामीण समाजाचे व्यवच्छेदक वैशिष्ट्य अबाधित राहणार आहे. असे डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले कृषिकेंद्रिततेचा विचार प्रकट करताना म्हणतात.

२. निसर्गसन्मुखता :

ग्रामीण समाज व्यवस्थेवर निसर्गाचा मोठा परिणाम दिसून येतो. 'शेती' मुळातच निसर्गाची देणगी असून ती ग्रामीण समाज व्यवस्थेच्या निर्मितीचे आदिकरण आहे. म्हणूनच ग्रामीण समाज आपोआप

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 139 – ग्रामीण साहित्य : एक चिंतन
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

निसर्गसन्मुख होतो. मानवी संबंधांमधली सहजता जशी त्यांनी अधोरेखित केली आहे. त्याप्रमाणेच निसर्गाचे वर्चस्वही त्यांना महत्त्वाचे वाटते आणि त्यामुळेच ग्रामीण मानसिकतेमध्ये निसर्ग कायम असतो. किंबहुना, आपण या संपूर्ण निसर्गातले घटक आहोत, याची जाणीव ग्रामीण माणसिकतेमधील महत्वाची जाणीव असते. या संदर्भात उत्कृष्ट उदाहरण म्हणून व्यंकटेश माडगुळकर यांचे सांगता येऊ शकेल.

३. कुटुंब व जातिसंस्थेचा प्रभाव :

ग्रामीण साहित्यात कुटुंब व जातिसंस्था या घटकाला अग्रस्थान आहे. कुटुंब ही संस्था व्यक्तिच्या गरजा, जडणघडण, सुरक्षितता इ. सर्वच दृष्टीने या संस्थेला अनन्यसाधारण महत्त्व असले तरी ग्रामीण समाजव्यवस्थेत खूपच महत्त्वाची मानली जाते. ग्रामीण भागामध्ये 'शेती' हाच मुख्य व्यवसाय असल्याने शेतीसाठी अनेकांची गरज होती. 'कुटुंब' संस्थेबरोबरच ग्रामीण समाजजीवनाला विशिष्टता प्राप्त करून देण्याचे कार्य जातिसंस्थेने केलेले दिसून येते. त्यामुळेच गाव–गाडा टिकला आणि ग्रामीण समाजात 'लोकशाहीला' रूजविण्याचे कार्य 'जाती' आणि 'कुटुंब' संस्थेनेच केलेले दिसून येते.

४. भाषिक पृथगात्मकता :

भाषेची दोन रूपे आपणास दिसतात एक नेहमी वापरली जाणारी ती बोली आणि लेखनासाठी वापरली जाणारी किंवा शिष्ट व्यवहारासाठी वापरली जाणारी भाषा असते तिला आपण प्रमाण भाषा म्हणतो. ग्रामीण समाज हा निसर्गसन्मुख, स्वाभाविक, वेगळे जीवन जगत असल्यामुळे त्याला भाषिकदृष्ट्या 'स्वयंभू' असे मूल्य प्राप्त झालेले दिसते. भाषा विशिष्ट समूहात किंवा विशिष्ट प्रदेशानुरूप भिन्न असते. ग्रामीण जीवनाचे चित्रण जसजसे मराठीमध्ये होऊ लागले तसतसे ग्रामीण बोलीचा वापरही साहित्यातून होऊ लागला. बोलींच्या वापरातून ग्रामीणांच्या जीवनाचे प्रभावी चित्र रेखाटलेले आपणास दिसून येते. काही लेखकांनी संपूर्ण साहित्य निर्मितीत ग्रामीण बोलीतून केलेली आहे.

५. समूहभावना :

शहराच्या तूलनेत ग्रामीण भागात समूहभावना व एकोपा अधिक असतो. माणूस म्हणून समजून घेणे येथे महत्त्वाचे असते. ग्रामीण भागातील लोकांचे संबंध साधे आणि प्रामाणिक असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे समूहभावना हे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य ग्रामीण साहित्याच्या दृष्टीने मानावे लागते.

६. दैवाधीनता आणि श्रद्धाळूपणा

ग्रामीण साहित्य अजूनही मध्यमवर्गीय संवेदनशीलतेने भारावलेले आहे. ग्रामीण समाज हा दैवाधीन, श्रद्धाळू, देवभोळा असल्याचे आपणाला जाणवते. जीवनातील संघर्ष, दु:ख वाढत असल्याने दैवी परंपरेकडे समाज वळू लागला. समाज, भ्रम, अंधश्रद्धा या गोष्टी एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे संक्रमित झाल्याने सामान्य माणूस देखील दैवाच्या आहारी गेला. त्याचा रूढी, समाज आचार–विचार यावर विश्वास बसू लागला. तो श्रद्धाळू बनत गेलेला आपणाला दिसतो. अशा रीतीने ग्रामीण साहित्यातून दैवाधीनता व श्रद्धाळूपणा ही वैशिष्ट्ये आपणाला दिसतात.

समारोप

ग्रामीण साहित्याची सुरूवात १९२० पासूनच होत असल्याचे आपणाला दिसते. परंतु या साहित्य निर्मितीची दखल वेगळ्या अंगाने सुरूवातीला घेतली नसल्याचे आपणाला दिसून येते. तसेच म. फुले यांचा परिवर्तनवादी विचार हा ग्रामीण साहित्याला प्रेरणास्त्रोत दिसतो. गाव, निसर्ग, शेती याच प्रेरणेने ग्रामीण साहित्य

प्रकटते. असे असले तरी ग्रामीण साहित्याने काही वैशिष्ट्ये नक्कीच मराठी समीक्षेच्या दृष्टीने नोंद घेण्यासारखी आहेत.

संदर्भ ग्रंथ

१. कोत्तापल्ले नागनाथ, 'ग्रामीण साहित्य: स्वरूप आणि शोध', मेहता पब्लिकेशन, पुणे, प्र.आ. १९८५.
२. यादव आनंद, 'ग्रामीण साहित्य आणि वास्तव', मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, १९८१.
३. गुंदेकर श्रीराम, 'ग्रामीण साहित्य: प्रेरणा आणि प्रयोजन', दिलीपराज प्रकाशन, पुणे, प्र.आ. १९९९.

Loknete Marutrao Ghule Patil Mahavidyalaya, Dahigaon-ne, Tal. Shevgaon
ID NO PU/AN/ACS/124/2012

Principal
Loknete Marutrao Ghule Patil Mahavidyalaya,
Dahigaon-Ne, Tal. Shevgaon, Dist. Ahmednagar

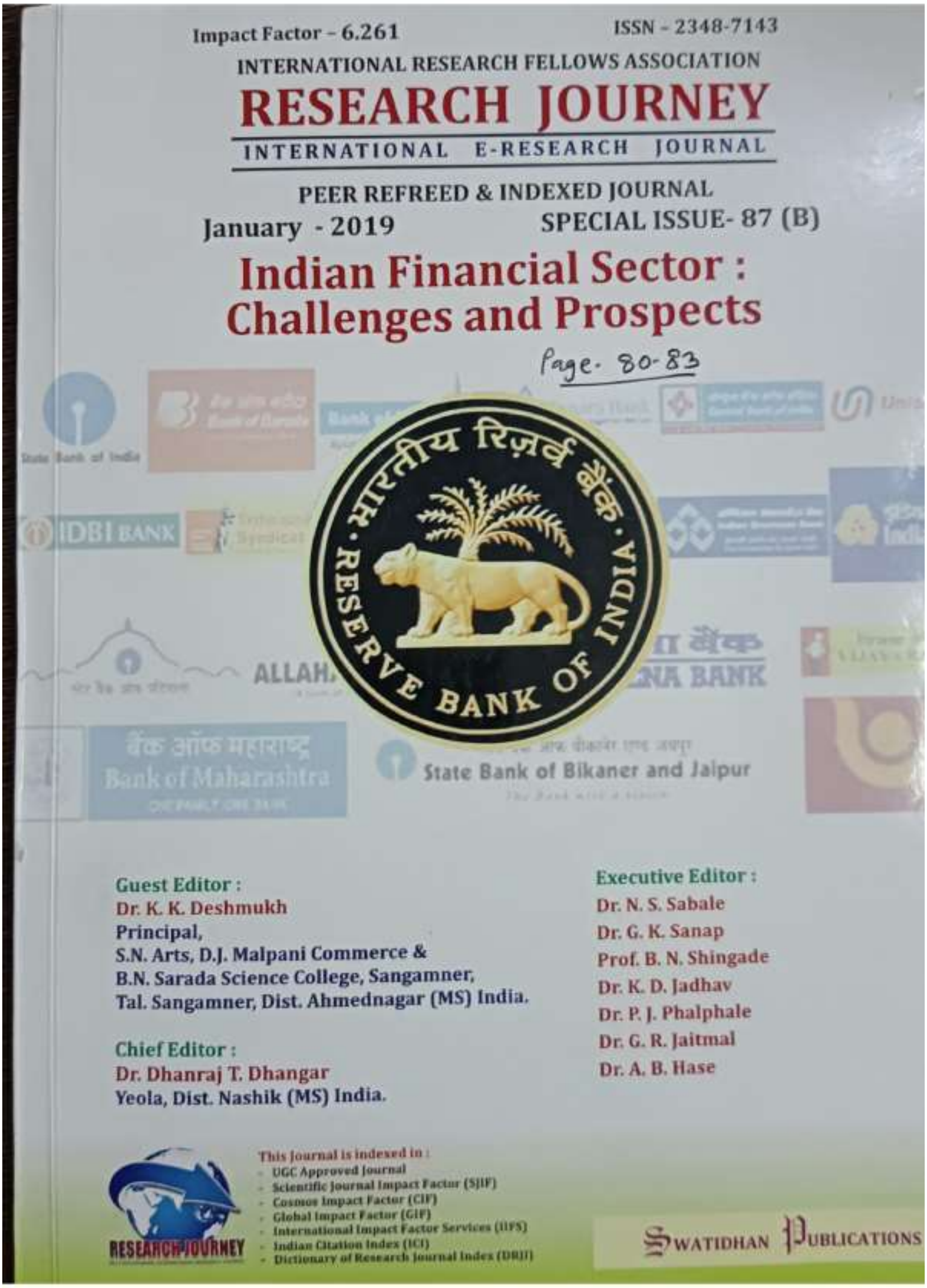

Impact Factor – 6.261

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January - 2019

SPECIAL ISSUE- 87 (B)

Indian Financial Sector : Challenges and Prospects

Page- 80-83

Guest Editor :
Dr. K. K. Deshmukh
Principal,
S.N. Arts, D.J. Malpani Commerce &
B.N. Sarada Science College, Sangamner,
Tal. Sangamner, Dist. Ahmednagar (MS) India.

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

Executive Editor :
Dr. N. S. Sabale
Dr. G. K. Sanap
Prof. B. N. Shingade
Dr. K. D. Jadhav
Dr. P. J. Phalphale
Dr. G. R. Jaitmal
Dr. A. B. Hase

This Journal is indexed in :
- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 87(B)- Indian Financial Sector : Challenges & Prospects
UGC Approved Journal
E-ISSN : 2348-7143
January-2019

Impact Factor – 6.261 E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2019 Special Issue – 87 (B)

Indian Financial Sector : Challenges and Prospects

Guest Editor:
Dr. K. K. Deshmukh
Principal
S.N.Arts, D.J. Malpani Commerce &
B.N. Sarda Science College, Sangamner [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue:
Dr. N. S. Sabale
Dr. G. K. Sanap
Dr. B. N. Shingade
Dr. K. D. Jadhav
Dr. P. J. Phalphale
Dr. G. R. Jaitmal
Dr. A. B. Hase

Chief Editor: Dr. Dhanraj Dhangar (Yeola)

Swatidhan International Publications
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 87(B)- Indian Financial Sector : Challenges & Prospects
UGC Approved Journal
E-ISSN : 2348-7143
January-2019

Editorial Board

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -
- Mr.Tufail Ahmed Shaikh- King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, Saudi Arabia
- Dr. Anil Dongre - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon
- Dr. Shailendra Lende - R.T.M. Nagpur University, Nagpur [M.S.] India
- Dr. Dilip Pawar - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik
- Dr. R. R. Kazi - North Maharashtra University, Jalgaon.
- Prof. Vinay Madgaonkar - Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India
- Prof. Sushant Naik - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, Goa, India
- Dr. G. Haresh - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur [M.S.] India
- Dr. Munaf Shaikh - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon
- Dr. Samjay Kamble -BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari
- Prof. Vijay Shirsath - Nanasaheb Y. N. Chavhan College, Chalisgaon [M.S.]
- Dr. P. K. Shewale - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul [M.S.]
- Dr. Ganesh Patil - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik [M.S.]
- Dr. Hitesh Brijwasi - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon [M.S.]
- Dr. Sandip Mali - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar [M.S.]
- Prof. Dipak Patil - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda [M.S.]

Advisory Board -
- Dr. Marianna kosic - Scientific-Cultural Institute, Mandala, Trieste, Italy.
- Dr. M.S. Pagare - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- Dr. R. P. Singh -HoD, English & European Languages, University of Lucknow [U.P.] India
- Dr. S. M. Tadkodkar - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India.
- Dr. Pruthwiraj Taur - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- Dr. N. V. Jayaraman - Director at SNS group of Technical Institutions, Coimbatore
- Dr. Bajarang Korde - Savitribai Phule Pune University Pune, [M.S.] India
- Dr. Leena Pandhare - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- Dr. B. V. Game - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -
- Dr. J. S. More – BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopargaon
- Dr. S. B. Bhambar, BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- Dr. Uttam V. Nile - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahada
- Dr. K.T. Khairnar– BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- Dr. Vandana Chaudhari KCE's College of Education, Jalgaon
- Dr. Sayyed Zakir Ali , HOD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon
- Dr. Sanjay Dhondare – Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule
- Dr. Amol Kategaonkar – M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar

Published by –
© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 87(B)- Indian Financial Sector : Challenges & Prospects
UGC Approved Journal
E-ISSN : 2348-7143
January-2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Interest Coverage Ratio of the Selected Tea Companies in India	Dr. Jignesh P. Vaghela & Prin. Dr. K.N.Chavda	05
2	Does Audit Classification Reflects the Efficiency of Societies : A Case Study of Urban Cooperative Credit Societies in Goa	Dr. Suraj Popker	13
3	Credit Deployment and Deposit Mobilization of Selected Urban Co-Operative Credit Societies in Goa : A Study	Mr. Amrut F. Naik	23
4	Farm Loan Waiver : Problems and Solutions	Dr. Gopal Dhavade	29
5	Financial Literacy, Financial Inclusion, Customer Protection	Swati Pandey & Prem Shanker Diwedi	31
6	Causes-Effects and Remedial for Non-Performing Assets in Public Sector Undertaking Banks	Dr. T. N. Salve	37
7	Digital Marketing Trends in Indian Banking Sector	Bipin Sable	45
8	NPAS of Public and Private Sector Banks – Cause and Remedies	Dr. N.S. Sabale & Dr. Gorakshnath Sanap	51
9	Flow of Credit to MSME Sector: Impact of Demonetisation & GST	Dr. Manohar Sanap & CA. Prashant Munot	57
10	Problems of NPAs in Public Sector Banks	Dr. Pramodini Kadam	67
11	Financial Inclusion in India : Need and Measures	Dr. G. K. Sanap & Dr. G.R. Jaitmal	69
12	Need of CSR for Indian Public Sector Banks	Mr. Shingade B.N.	75
13	Farmers Suicide : Challege before Indian Financial Sector	Dr. Sambhaji Kale & Akshay Kale	80
14	Impact of Demonetization on Indian Banking	Prof. R. G. Kolhe	84
15	Analysis of Growth in Deposits and Advances of Selected Banks in India Bahekar Pratibha Ambadas	Pratibha Bahekar & Dr. Vijaykumar Wawle	87
16	Challenges and Prospects of Indian Banking Sector	Dr. Manohar Kanawade	91
17	Problems of Beneficiaries in Indhira Gandhi Old Age Pension Scheme of Shrirampur Tahasil	Dr. Manohar Sanap & Mr. Maruti Kekane	95
18	Comparative Analysis of Financial Statements of Maharashtra Gramin Bank During 2016 and 2017	Dr. Vasant Pawale & Vivekanand Taklikar	100
19	Recent Trend in Banking Sector	Dr. M. V. Jagtap	105
20	Impact of Demonetization: A Conceptual Framework	Jaywant Bhadane	110
21	Use of Information Technology in Banking System	Dr. L.G. Retwade	114
22	Study of Motivational Factors of Women Entrepreneur	Prof. Manasi Atitkar	119
23	Indian Banking Sector:- Challenges and Opportunities	Pravin Bonke	127
24	Financial Inclusion-Role of Payment Banks in India	Prof. Ramdas Gadge	133
25	Recent Advancement In Electronic Banking Service Quality	Dr. Kamlakar Kamble	139
26	Analysis of Banking Digitalization	Dr. Ramesh Kashide	143
27	India Post Payments Banks – Problems and Challanges	Dr. S. D. Khairnar & Prof. S. B. Bharute	145
28	Implementatation of Govt. Schemes by Banks ie. PMJDY, Mudra Yojana, Direct Benefit Transfer etc.	Prof. Miss Nilofar Anwar Shaikh	151

29	A Study of Devaluation of Indian Rupee **Dr. Sayyad Mahejabin Dildar**	159
30	The Analytical Study of Asset-Liability Management in Co-operative Bank with Special Reference to Janata Co-operative Bank **Nutan Phalke & Dr. Rajendra Shirsi**	163
31	Digital Payment System: A Study of Online Banking **Mr. Rajesh Sadavarte**	168
32	Digitalization and Improving Cyber Security **Mr. Shankar Pawar**	172
33	Indian Banking Sector : Challenges and Opportunities **Dr. Ajaykumar Palwe**	176
34	Impact of Demonetization on Indian Economy **Mrs. Sangita More**	180
35	Challenges of Indian Banking Sector **Mr. Balasaheb Wakchaure & Mr. Ganesh Walunj**	186
36	Assessment of Effectiveness of CSR through Banking Sector in India **Dr. Malpani Yeolekar Pallavi**	189
37	Digital Payments Methods in India: A Study of Problems and Prospects. **Lalita Malusare**	193

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the [illegible] on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the pap[illegible] responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can re[illegible] these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Edi[illegible]

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 87(B)- Indian Financial Sector : Challenges & Prospects
UGC Approved Journal
E-ISSN : 2348-7143
January-2019

Farmers Suicide : Challege before Indian Financial Sector

Dr. Sambhaji Bhaurao Kale
Head Dept of economics ,
Jijamata College Bhende Bk.

Shri Akshay S Kale
Ph.D Reserch Student,
Shivaji University, Kolhapur

Introduction :-

Indian is an Arian country with around 60 percent of its people directly or indirectly depend on agriculture. Main problems of banking sector is a financial future decision for the agriculture related financial issue . Many developed countries have made protection for the agriculture sector but indian agriculture faced various problems in agriculture finance so farmers economical condition is very critical and low income . The recent trends in Indian agriculture showing that critical situation of agriculture sector in the country. In recent period several unfavorable things such as suicides of farmers in many advanced states of the country. Declining the production or prices of various crops, more importantly steady decline of agriculture growth rate as well as share of agriculture in GDP. Has made great attention to policy makers, researchers and media. Many studies conducted by individuals and institutions clearly stated that the frusta rated conditions of farmers which driven to take the extreme step of suicide by farmers. It is importantly noted that the suicides are concentrated in a few regions such as Karnataka, Andhra Pradesh, Maharashtra, Kerala, Punjab. Farmer's suicides have been receiving a lot of social and public policy attention, particularly in advanced states like Andhra Pradesh, Karnataka, Maharashtra, Kerala, Punjab. Many reviews on suicides indicated that the dependence on agriculture is largely among marginal and small farmers and agricultural labour. One of the important reasons of the crisis conditions is that the absence of formal rural financial market led to dependence on informal sources where greater interest rate existed. The decline and uncertainty in earnings from agricultural operations, along with the increasing dependence on purchased inputs and a higher level of barrowing especially form informal sources, consequent difficulties in meeting repayment obligations, which add to the farmers distress.

Low banking debt response and Farmers Suicides in Maharashtra:

The suicides by farmers in many states have made the problem of indebtedness of farmers a central issue needing urgent attention. It was in this context the government of India constituted an expert group to look into the problems of agricultural indebtedness and to suggest measures to provide relief of the farmers across the country. Suicides are a complex and multifaceted phenomenon. Some important correlates can be identified either in the socio-economic domain. Maharashtra constituted 9.4 percent of the all India Population but accounted for 13.5 percent of the total suicide deaths in the country. Suicide accounted for 2 percent of the total deaths in the state where as at the all India level suicide, accounted for 1.3 percent of total deaths. In 2001 the age adjusted suicide mortality rate for Maharashtra was 20.6 for males and 12.6 females where as for India it was 14.0 for males and 9.5 for females.

achieve the target growth rate in GDP as well achievement of inclusive growth in India is possible only when there is significant growth in agriculture.

References:-

1. Indian Economy-Datta,Sundarm-S.Chand N.Dehli,2008
2. Suicide of Farmers in Maharashtra-Report by Srijit Mishra,IGIDR,Mumbai,Jan 2006.
3. Agrarian Crisis and Farmer Suicide,Edited by R.S. Despande,Saroj Arora, SAGE Publicaiton ,2010.

RESEARCHJOURNEY

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 87(B)- Indian Financial Sector : Challenges & Prospects
UGC Approved Journal
E-ISSN : 2348-7143
January-2019

25. Crop Insurance
26. Drought
27. Addictions
28. Low productivity of Agriculture
29. Economic policy of Agriculture
30. Govt. providing low funding for agriculture development
31. Globalization of Agriculture
32. Lack of irrigation facility
33. Lack of secondary occupation
34. Indebtedness
35. Low income
36. Social & custom
37. Family disputes
38. Averse effect on social Status
39. Health related problem
40. Increase price of agriculture inputs

Remedies for suicides of farmers in Maharashtra :-

1. Enhance the physical Interaction between govt. functionaries and village society by insisting on more tours, night halts and gram sabha by officers at all levels of the administration.
2. Actively monitor local society, especially farmers, for signs of social, economics and psychological distress and if possible provide social, psychological or spiritual counseling.
3. Implement with rigor the various provisions that already exist to safeguard the interest for the farmer and farm workers for example, the existing money lending act, minimum wage act, etc.
4. Increase the efficiency of agriculture extension activates
5. Increase the efficiency of various services that are delivered by the govt. in the name of people's welfare at the moment.
6. Make available trained and salaried individuals to serve the rural population immediate succor is needed.
7. For the long term change, it is important to improve the of school education and provide appropriate vocational education at the village and taluka level so as to make people understand the complexities of present day production and Marketing techniques.
8. Counsel the media to stop highlighting suicides since the fact of highlighting suicides itself adds fuel to the suicides fire as it were.
9. Instead of ex gratia payment being made to families of those who commits suicides provides employment to a member of the family or help in setting up small business.
10. Provide direct cash subsides to actual cultivators.

Conclusion :-

There is no doubt that agriculture has suffered due to long neglect and inadequate allocation of resources. Inclusive growth would require a major shift in our planning strategies and a much higher allocation of development and plan resources. So that there is an urgent need for us to look at the critical situation in agriculture sector by taking an action plan like banking credit system and other financial institute growth his finance to agriculture sector . Strengthen of agriculture will help in up lifement of the farmers and also benefit the larger section of the rural poor who are directly engaged in agriculture or indirectly linked with agriculture as consumers. The growth of the country highly affected by the performance this primary sector. So that to

Male and Female Farmer Suicide in Maharashtra

Year	Male	Female	Total
1995	978	105	1083
1996	1570	411	1981
1997	1600	317	1937
1998	1938	417	2355
1999	2050	317	2367
2000	2492	530	3022
2001	2945	591	3536
2002	3155	540	3695
2003	3381	455	3836
2004	3799	348	4147
2016	--	--	3063
2018 (UpTo March)	--	--	0696

Causes For Farmers Suicide

1. Heavy Loans over heads.
2. Unsuccessful Cotton Crop
3. Low rate of Agriculture Production
4. Lake of Information, illiterate of agriculture training
5. Decreasing Investment in Agriculture In Indian Union and State Budget
6. Negative and useful policy about transport
7. Grass rate and agriculture product rate are wrong
8. Environment Change and its Effect on Agriculture Product
9. Non co-operation of Government
10. Life Style
11. Agriculture Insurance System
12. Traditional Poverty
13. Substitute Income Problems
14. Agriculture Subsidy Problems
15. Agriculture loans use in wrong
16. Electricity Load Shading and Farmers Risk
17. Scarcity of Irrigation Schems
18. Multinational Companies Policy
19. Live Stock
20. Natural Cycle
21. Economics of income and expenditure
22. Low size of land holding
23. lack of joint family system
24. Illness

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2019 Special Issue - 97

समीक्षा आणि संशोधन

अतिथी संपादक

डॉ. भास्कर शेळके

प्राचार्य,

अगस्ति कला वाणिज्य व दादासाहेब रुपवते विज्ञान महाविद्यालय, अकोले

ता. अकोले, जि. अहमदनगर.

विशेषांक संपादक

डॉ. [illegible]

मराठी विभाग प्रमुख,

अगस्ति कला वाणिज्य व दादासाहेब रुपवते विज्ञान महाविद्यालय, अकोले

ता. अकोले, जि. अहमदनगर.

विशेषांक सहसंपादक

डॉ. [illegible]

डॉ. [illegible]

प्रा. [illegible]

मुख्य संपादक : डॉ. धनराज धनगर (येवला)

ti Arts, Commerce and Dadasaheb Rupawate Science College, Akole, Tal. Akole, Dist. X
ednagar (Special Issue 97 – समीक्षा आणि संशोधन)

4/321

'RESEARCH JOURNEY' *International Multidisciplinary E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 97 : समीक्षा आणि संशोधन
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

अनुक्रमणिका

अ.नं.	लेखाचे शीर्षक	लेखक / लेखिका	पृष्ठ क्र.
1	समीक्षा संकल्पना व स्वरूप	डॉ. प्रतिमा घाग	05
2	समीक्षेच्या विविध पद्धती	प्रा. रामदास टेकाळे	07
3	समीक्षेच्या विविध पद्धती	प्रा. कोमल गडाख	14
4	समीक्षेच्या विविध पद्धती	प्रा. अश्विनी दळवी	19
5	समीक्षा आणि समीक्षा पद्धती	डॉ. आनंद वारके	22
6	1920-1945 या कालखंडातील समीक्षा	डॉ. एकनाथ दोणे	27
7	1945 नंतरची समीक्षा	डॉ. सुनिता वडितके	31
8	स्त्रीवादी समीक्षा : स्वरूप आणि दिशा	डॉ. रंजना कदम	33
9	संशोधन संकल्पना व स्वरूप	डॉ. नितेश खरात	37
10	संशोधन संकल्पना व स्वरूप	सौ. भाग्यश्री गुजर	40
11	संशोधन संकल्पना व स्वरूप	प्रा. सुरेश मेहेर	45
12	संशोधन संकल्पना व स्वरूप	डॉ. मच्छिंद्र गोंटे	48
13	वाङ्मयीन संशोधनाची अभ्यासक्षेत्रे	डॉ. सुनिल घनकुटे	52
14	मराठी कादंबरी सद्यस्थिती व संशोधन	डॉ. अशोक लिंबेकर	56
15	साहित्यकृतींचे माध्यमांतर : संशोधनाची अभ्यासक्षेत्रे	डॉ. राजेंद्र थोरात	60
16	विज्ञान साहित्याचे संशोधन	डॉ. रावसाहेब ननवरे	66
17	आदिबंधात्मक समीक्षा : स्वरूप आणि दिशा	डॉ. उमेश शिरसाठ	70
18	मराठी साहित्यातील मार्क्सवादी समीक्षा : एक आकलन	डॉ. दत्तात्रय गधारे	79

संशोधन : संकल्पना व स्वरूप

प्रा. डॉ. निलेश खरात

प्रस्तावना:

संशोधन ही एक अतिशय व्यापक आणि सर्वगामी अशी विविध ज्ञानक्षेत्रिय संकल्पना आहे. संशोधन हे विविध क्षेत्रांतील ज्ञान मिळविण्यासाठी, त्या ज्ञानाचे स्वरूप जाणून घेण्यासाठी केले जाते. मानवी जीवनाची सर्व क्षेत्रे संशोधनाने व्यापली आहेत आणि संशोधन हा आधुनिकतेचा पाया आहे. 'संशोधन' ही संज्ञा इंग्रजीतील 'रिसर्च' या संज्ञेची पर्यायवाची संज्ञा म्हणून रूढ आहे. संशोध नही एक ज्ञानशाखा आहे. ती बौद्धिक प्रक्रिया आहे. तथ्य शोधून काढणे अथवा तथ्य निर्णय करणे हे बौद्धिक लक्ष्य असते. या लक्ष्याच्या दिशेनेच एखाद्या विषयाची सतत चौकशी अथवा परीक्षण करणे हे या बौद्धिक प्रक्रियेचे स्वरूप वैशिष्ट्ये आहे. संशोधन म्हणजे कोणत्याही ज्ञानशाखेतील परंपरांचा शोध घेणे, त्यातील बदल, सातत्य समजावून घेऊन नवे काही हाती लागते का, हे पाहणे असते. त्यासाठी त्या—त्या क्षेत्रातील जुने संदर्भ, जुनी मते त्यावरचे वादविवाद समजून घेत, त्याची चर्चा करीत. निश्चित अशा निष्कर्षापर्यंत येण्याला संशोधन असे म्हटले जाते. प्रस्तुत शोधनिबंधातून संशोधनाची संकल्पना स्पष्ट करून, संशोधनाचे स्वरूप यावर विचार करणार आहोत.

संशोधन : संकल्पना व स्वरूप

१. संशोधन म्हणजे कोणत्याही ज्ञानशाखेत नवीन तत्त्वे अथवा तथ्ये शोधण्यासाठी आणि जुनी तथ्ये व तत्त्वे परीक्षण्यासाठी केलेला चिकित्सक व पद्धतशीर अभ्यास.
२. संशोधन म्हणजे अभ्यासपूर्ण रीतीने केलेली एक चौकशी असते. चिकित्सकपणे सर्वकषपद्धतीने केलेली ती एक पहाणी असते. त्यात प्रयोगशीलता असते. नव्याने प्रकाशात आलेल्या घटनांच्या प्रकाशात लोकमान्य घटनांचा पुनर्विचार करण्याचे उद्दिष्ट या पाहणीच्या मुळाशी असते.

३. एखाद्या विशिष्ट विषयासंबंधी विशिष्ट उद्देश मनात धरून आवश्यक ती माहिती मिळविण्याचा सापेक्षी व पद्धतशीर प्रयत्न म्हणजे संशोधन.

वरील व्याख्यांवरून संशोधनाची संकल्पना स्पष्ट होऊ शकते. संशोध नही सातत्यपूर्ण चालणारी ज्ञानप्रक्रिया असून, संशोधनात नवीन तथ्ये शोधण्याचा प्रयत्न असतो. हा प्रयत्न म्हणजे विशिष्ट उद्देश मनात धरून चिकित्सकपणे केलेली पाहणी असते.

तसेच मानवी मन हे जिज्ञासू असते. त्याला त्याच्या मनात एखादी शंका निर्माण झाली तर त्याच्या मनात चिंतन, प्रक्रिया सुरू होते व दिशेने शोध घेण्याचा प्रयत्न करू लागतो, अनुमान लावतो. यावरून संशोधन म्हणजे, ''एखाद्या विषयासंबंधी विशिष्ट उद्देश मनात धरून आवश्यक ती माहिती मिळविण्याचा सापेक्षी व पद्धतशीर प्रयत्न म्हणजे संशोधन होय.'' अशी व्याख्या करता येईल. थोडक्यात अभ्यासाच्या किंवा काळजीपूर्वक तपासाच्या अथवा सखोल चौकशीच्या साह्याने वस्तुस्थिती किंवा तथ्य शोधून काढण्याचा शास्त्रीय स्वरूपाचा पद्धतशीर प्रयत्न म्हणजे संशोधन होय.

संशोधन हे मुलतः एक शास्त्र आहे. त्याची मुलभूत अशी शास्त्रीय पद्धती आहे. या पद्धतीचा अवलंब संशोधकाला — मग ते कोणतेही क्षेत्र असो — पायाभूत म्हणून करावाच लागतो. या शास्त्रीय पद्धतीला विमर्शक विचारपद्धती असेही म्हणतात. जॉन ड्युई यांनी विचार क्रियेच्या पाच पायऱ्या सांगितल्या आहेत.

१. व्यवहारात किंवा विद्या–व्यापारात अडचण जाणवते, शंका उपस्थित होतात.
२. या अडचणींचे स्वरूप पक्केपणाने ओळखणे तिचे 'लक्षण करणे', समस्या रूपाने व्याख्या करणे.
३. ही समस्या कशी सोडवता येईल, त्यावर काय उपाययोजना करता येईल याचा अंदाज बांधणे; काही गृहीत कल्पना म्हणजे परिकल्पना (Hypothesis) निश्चित करणे.

४. सुचलेल्या प्रत्येक परिकल्पनेचे परिणाम काय होतील त्याविषयी अवगामी (Deductive) पद्धतीने विचार करणे व स्पष्टीकरण देणे.

५. परिकल्पनेचे संकल्पिलेल्या घटना खरोखरी घडतात काय ते पाहणे; म्हणजे तसे अवलोकन करणे, प्रयोग करणे आणि त्यातून कोणती परिकल्पना मूळ समस्या सोडविते ते पाहणे आणि परिकल्पनेची स्वीकृती किंवा अस्वीकृती यांची निश्चिती करणे. सर्वच परिकल्पना अस्वीकृत ठरल्यास पुन्हा नव्या परिकल्पनांची उभारणी करणे व समस्या सुटेतो हा विचारक्रम चालू ठेवणे.

६. हा जो परिणामकारक उपाय अंती हाती लागतो तो निष्कर्षरूपाने मांडणे आणि त्याचा भावी अडचणी व गरजा यांच्या दृष्टीने अंदाज घेणे, मोल ठरविणे.

जॉन ड्युई यांनी विचार–क्रियेच्या पायऱ्या दिल्या त्यात टी.एल. केली. यांनी सहाव्या पायरीची भर घातली आहे. उपरनिर्दिष्ट विचारक्रियेला 'ड्युई–केली स्टेप्स' (Dewey – Kelley Steps) असे संबोधतात. 'ड्युई–केली' ह्या संशोधनाच्या पायऱ्या सर्वच क्षेत्रांतील संधोधनासाठी उपयुक्त ठरतात.

संशोधनाचे प्रकार:

संशोधनाचा संबंध बुद्धीशी असतो. संशोधन ही देखील एक सर्जनशील निर्मिती असते. वैज्ञानिक संशोधन, सामाजिक संशोधन आणि साहित्य संशोधन ही संशोधनाची प्रमुख तीन क्षेत्रे आहेत. ही तीन क्षेत्रे भिन्न भिन्न दिसत असली तरी त्याचा संबंध माणसाच्या बुद्धीशी आहे. माणसाने विविध क्षेत्रात जे संशोधन केले आहे. त्याचा उपयोग मानवी जीवनाच्या प्रगतीसाठी, सामाजिक व्यवहारासाठी आणि पूनर्मूल्यांसाठी झाला आहे. या सर्व ज्ञानक्षेत्रीय संशोधनातून माणसाला जानजन्य आनंद प्राप्त झाला आहे.

संशोधनाची उपयुक्तता, उद्दिष्टे आणि कार्यपद्धती यावरून अध्ययनाच्या सोयीसाठी संशोधन क्षेत्राचे तीन प्रकारात वर्गीकरण केले जाते.

१. वैज्ञानिक संशोधन :

वैज्ञानिक संशोधन हे प्रयोगशाळाप्रधान असते. भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र, प्राणिशास्त्र, वनस्पतिशास्त्र, तंत्रज्ञान इ. विज्ञानक्षेत्रीय संबंधित जी शास्त्रे आहेत त्यांचे संशोधन विविध शोध पद्धतींच्या साह्याने होत असते.

२. सामाजिक संशोधन:

इतिहास, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, कायदा, समाजशास्त्र यांच्याबरोबरच मानसशास्त्र, तत्त्वज्ञान, नीतिशास्त्र, शिक्षणशास्त्र इ. विषयांचा समावेश सामाजिक संशोधनात होतो. सामाजिक शास्त्रांचा अभ्यासविषय वस्तू हा नसून माणूस हा असतो म्हणून मानव्यप्रधान जी शास्त्रे असतात त्यांतील संशोधनाला 'सामाजिक संशोधन' म्हणतात.

३. साहित्यक्षेत्रीय संशोधन:

मौखिक व लिखित साहित्य, भाषा हे या संशोधनाचे क्षेत्र असते. साहित्य संशोधन हे निशुद्ध संशोधन असते. मानवी जीवनात साहित्य आणि कलेचे अतिशय महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. मानवी मनाचा, विचारांचा, भावनांचा अविष्कार साहित्याच्या माध्यमातून व्यक्त होतो हे साहित्य भाषेच्या माध्यमातून निर्माण होते. मानवी संस्कृतीच्या विकासाबरोबर साहित्य क्षेत्राचाही बराच विस्तार झाला आहे. साहित्य निर्मिती, साहित्याचा आस्वाद, साहित्य निर्मितीचे घटक, प्रेरणा, प्रयोजन, प्रकार, भाषाशैली, वाङ्मयीन मूल्य, भाषा, बोली अशा अनेकविध दृष्टिकोनातून भाषा आणि साहित्याचा अभ्यास करता येऊ शकतो. भाषा व साहित्याचे प्रामुख्याने १) मौखिक, २) लिखित व ३) व्यावहारिक अशा तीन पद्धतीने संशोधन करता येते. त्यातून भाषा व साहित्य संशोधनाला चालना मिळते.

समारोप:

संशोधन ही व्यापक संकल्पना असून ती एक ज्ञानशाखा आहे. संशोधन ही एक अखंड सावधानतेने करावयाची एक प्रयत्नसाध्य प्रक्रिया आहे. येथे तथ्य शोधून काढणे अथवा तथ्यनिर्णय करणे, त्याचे पुनर्विवेचन, शुद्धीकरण यानुसार

संशोधन करता येते. वैज्ञानिक संशोधन, सामाजिक संशोधन आणि साहित्य संशोधन ही संशोधनाची तीन प्रमुख क्षेत्रे आहेत. त्याचा उपयोग मानवी जीवनाच्या प्रगतीसाठी झाला आहे. अभ्यासाच्या सोयीसाठी ही विभागणी करून हे विवेचन केले आहे. प्राधान्याने प्रत्येक क्षेत्रातील संशोधनाचे स्वरूप काय आहे हे दाखविण्याचा हा प्रयत्न आहे.

संदर्भ :

१. मराठी साहित्य संशोधन : स्वरूप आणि दिशा, डॉ.श.रा. राणे, का.स.वाणी मराठी प्रगत अध्ययन संस्था, धुळे, प्र.आ. १९९५.

२. मराठी साहित्य : विमर्श आणि विमर्शक, डॉ. व.दि. कुलकर्णी, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, प्र.आ. २३ ऑगस्ट २००१.

३. संशोधन : स्वरूप आणि पद्धती, सु.रा. चुनेकर (संपा.) व इतर, शिक्षण प्रसारक संस्था, संगमनेर, प्र.आ. १९८३.

प्रा. डॉ. निलेश खरात
मराठी विभाग प्रमुख
लोकनेते मारूतराव घुले पाटील
महाविद्यालय, दहिगाव—ने, ता.
शेवगाव, जि. अहमदनगर
मो. ९९६०८९२४५४
ईमेल— nileshkharat003@gmail.com

Loknete Marutrao Ghule Patil Mahavidyalaya Dahigaon-ne, Tal-Shevgaon ID NO PU/AN/ACS/124/2012

Principal
Loknete Marutrao Ghule Patil Mahavidyalay
Dahigaon-Ne, Tal. Shevgaon, Dist. Ahmednaga